

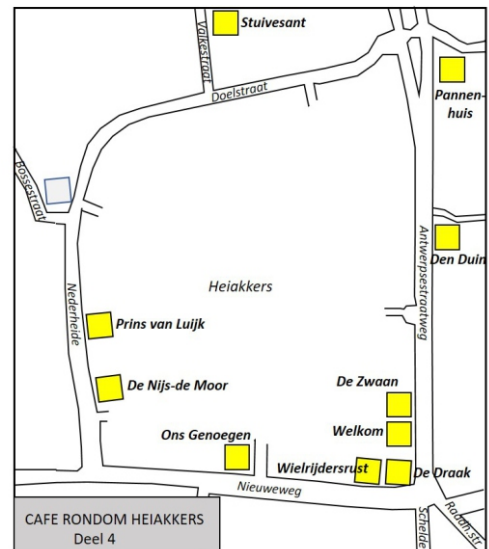

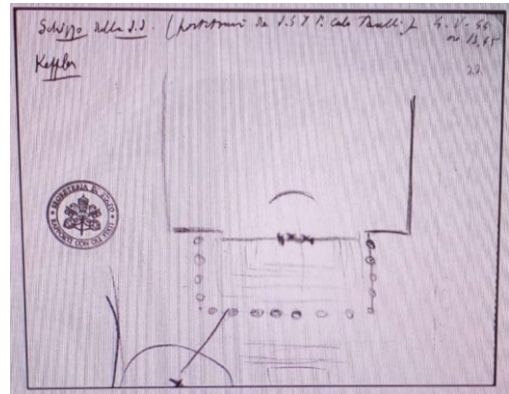
INHOUD:

TIJDING 2021-2

CAFÉS IN WOENSNDRECHT EN HOOGERHEIDE 1900-1940 PAGINA 3

HET VERHAAL VAN ANSELMUS MUSTERS NU OOK VRIJGEKOMEN UIT DE ARCHIEVEN VAN HET VATICANAAN PAGINA 20

PIET BELDE TELT NU WANDELAARS IN PLAATS VAN KOEIEN PAGINA 28

IK ZIE, IK ZIE WAT JIJ NIET ZIET (TRAMBAAN) PAGINA 35

INTERVIEW MET DE SCHRIJVERS VAN 'ONZE JONGENS IN INDIË' PAGINA 40

IM JOS HALTERS PAGINA 50

OPROEP PAGINA 51

Voorwoord

In deel vier van *Cafés in Woensdrecht en Hoogerheide (1900-1940)* geeft Louis Minnebach ons een fictief rondje 'Heiakkers', op zoek naar de inmiddels verdwenen cafés daar. Zie pagina 3.

Pas rond 2015 werd hier het heldenverhaal van de Ossendrechtse pater Anselmus Musters bekend; we publiceerden erover in *Tijding* in 2016-2. Nu paus Franciscus na 75 jaar de Historische Archieven heeft vrijgegeven betreffende de Tweede Wereldoorlog verschijnen er steeds meer publicaties over hoe het er in die tijd aan toe ging in het Vaticaan.

Zo vond de familie van Louis Raaijmakers hun oom Anselmus terug in het in 2020 verschenen boek *Le Bureau* van Johan Ickx. Louis heeft de moeite genomen om gedeeltes hiervan uit het Frans te vertalen om ons met een spannend relaas op pagina 20 inzicht te geven in het diplomatieke steekspel dat in het Vaticaan volgde na de arrestatie van Anselmus in mei 1944 te Rome. De conclusie mag zijn: ***Een keiharde realiteit van de oorlog is dat de soldaten vaak opgeofferd worden op het altaar van de diplomatie.***

Willem de Weert kwam tijdens een voorgenomen wandeling rond de Kleine Meer Piet Belde tegen die aan de ingang woont van dit gebied. Willem vroeg 'audiëntie' aan en over het resultaat hiervan leest u op pagina 28 - *Boer Belde telt nu wandelaars in plaats van koeien.*

Willem heeft ook twee van onze leden, te weten Jan van Elzakker en Louis Minnebach, gesproken over hun nieuw uit te geven boek *Onze Jongens in Indië, 1945-1950*, dat 1 oktober a.s. gepresenteerd zal worden. Zie pagina 40.

Vanaf pagina 35 volgen we Ad van Loenhout met zijn *Ik zie, ik zie wat jij niet ziet* over de Trambaan op Calfven in Ossendrecht. Hij is verbaasd over wat zich daar allemaal wel niet heeft afgespeeld in de loop van de geschiedenis.

Op pagina 50 herdenken we een recent overleden, zeer gewaardeerd erelid, Jos Halters.

Op pagina 51 vindt u een oproep van Henk Holtzer aan u, lezer: herkent u iemand op de foto van het kindertheater in Hoogerheide? En zo ja, zou u dat hem of ons willen doorgeven?

De redactie

Correctie: in onze vorige *Tijding* werd in het artikel *Uit het 75-jarig jubileumboekje van een duivenliefhebber* de medeoprichter en eerste voorzitter Willem van Velthoven genoemd.

Zoon Jef van Veldhoven uit Sint-Michielsgestel, lid van onze heemkundekring, laat ons echter weten: 'onze familienaam wordt niet met een "t" geschreven maar met een "d" van Veldhoven.'

Met dank.

Verder meldt Jef ons:

'Zelf ben ik een van de zes zonen van Willem van Veldhoven en Marie den Ouden.

Mijn vader is geboren op de Groote Meer, waar zijn vader boswachter was, vandaar de bijnaam Willem van de Meir en mijn moeder haar bijnaam was Marie van Kordaantjes. Mijn broer Ad van Veldhoven heeft jarenlang in het bestuur van de heemkundevereniging gezeten, totdat hij in 2007 is overleden.'

Inhoud:

- Voorwoord	p. 02
- Cafés in Woensdrecht en Hoogerheide, deel 4, <i>Louis Minnebach</i>	p. 03
- Het verhaal van Anselmus Musters nu ook vrijgekomen uit de archieven van het Vaticaan, <i>Louis Raaijmakers</i>	p. 20
- Boer Belde telt nu wandelaars in plaats van koeien, <i>Willem de Weert</i>	p. 28
- Ik zie, ik zie wat jij niet ziet, aflevering de Trambaan, <i>Ad van Loenhout</i>	p. 35
- 'Onze Jongens in Indië 1945-1950' krijgen een gezicht, <i>Willem de Weert</i>	p. 40
- In Memoriam Jos Halters, <i>redactie</i>	p. 50
- Oproep, <i>Henk Holtzer</i>	p. 51
- Informatie voor de lezer, <i>redactie</i>	p. 52

Cafés in Woensdrecht en Hoogerheide (1900-1940)

Deel 4: Rondom de Heiakkers

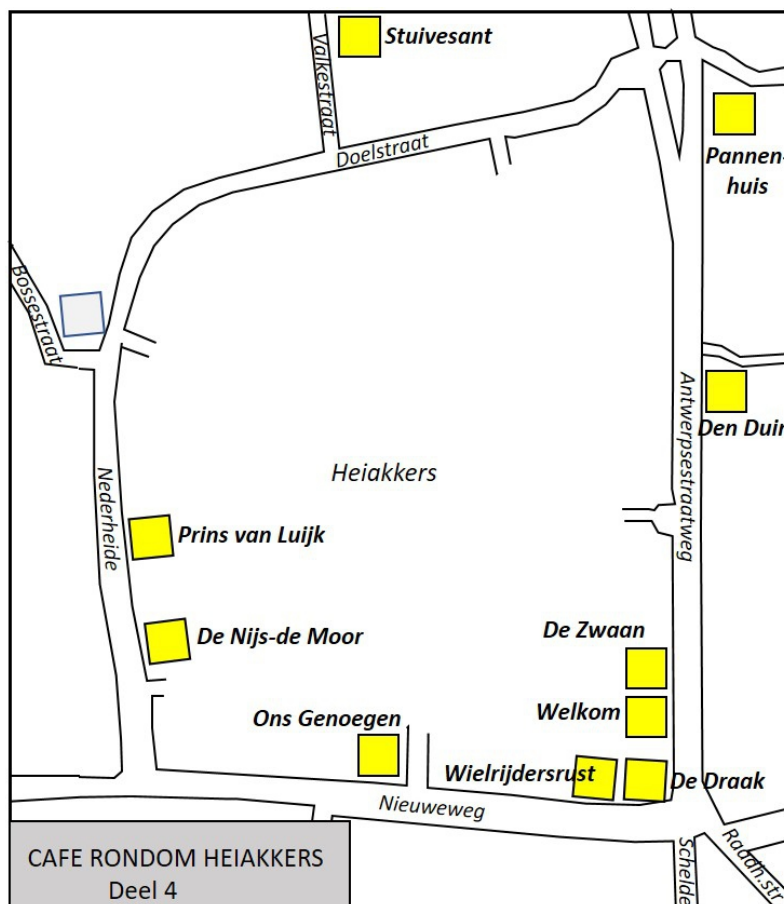
door Louis Minnebach

In de vorige 3 afleveringen hebben we alle 29 cafeetjes bezocht in het kerkdorp Woensdrecht. In de volgende 8 afleveringen gaan we Hoogerheide en de Heimolen onder de loop nemen. We doen dat volgens onderstaand schema met de afleveringen

- 4 – Rondom de Heiakkers
- 5 – Antwerpsestraatweg (vervolg) - Korteven
- 6 – Heimolen – Zandfort – Wouwbaan
- 7 – Huijbergseweg
- 8 – Putseweg – Ossendrechtseweg
- 9 – Raadhuisstraat – Noord
- 10 – Raadhuisstraat – Midden
- 11 – Raadhuisstraat – Zuid

Waarschijnlijk sluiten we de serie dan af met aflevering 12, waarin uw opmerkingen en/of aanvullingen worden opgenomen. Uw reacties, foto's en verhalen zijn nog steeds van harte welkom op louis.minnebach@gmail.com

Maar vandaag eerst: Rondom de Heiakkers

De voormalige grens tussen de kerkdorpen Woensdrecht en Hoogerheide loopt midden over de Nederheide.

De oostzijde is Hoogerheide en grenst aan de Heiakkers.

In vroeger tijden een heidegebied, waarop toch al van oudsher bebouwing heeft plaatsgevonden. Nu is er een hele woonwijk verschenen. Cafés zijn er echter nauwelijks meer te vinden.

We gaan dus lekker terug naar de tijd, dat er in dit gebied nog volop cafés zijn.

Rondom de tegenwoordige Heiakkers (Doelstraat – Nederheide – Nieuweweg – Antwerpsestraatweg) gaan we langs bij onze eerste 10 cafés van Hoogerheide.

Loopt u mee?

CAFÉ STUIVESANT

We starten onze tour in de Valkestraat, een zijstraat van de Doelstraat. Aan het begin van de 20e eeuw heeft daar korte tijd een café gestaan: Café Stuivesant.

In 1898 koopt Adriaan van Bruggen (1837-1911) (*In de geschriften wordt de naam ook wel eens geschreven als “Verbrugge”, maar de meest gangbare naam is “van Bruggen”*) een stuk grond aan de Valkestraat van de winkelier Gerard van Lakwijk.

Adriaan bouwt er in 1900 een pand op. En 'verkoopt' dit aan zijn dochter Veronika (1872-1950), die enkele jaren eerder getrouwd is met Adrianus Kil (1872-1939).

Zij beginnen er een café en geven het de toepasselijke naam “Stuivesant”, vernoemd naar de streekaanduiding van het gebied. Het café is niet zo groot, slechts 18 m².

Het is dan ook moeilijk om daar zo veel verdiensten uit te halen, dat alle belastingen, zoals de gemeentelijke belasting wegens het verkopen van dranken, betaald kunnen worden.

Adrianus geeft als beroep op 'arbeider' en wat later 'barbier'. Hij oefent dit laatste beroep uit na de sluiting van zijn café in 1911, als zijn drankvergunning wordt ingetrokken. Barbier zijn en drank verkopen in hetzelfde pand is een combinatie, die in de Drankwet niet is toegestaan. Daarnaast is Adriaan ook suisse in de kerk en organisator van de processie naar Berendrecht. Omdat hij in de kerk altijd stille-tjes naar voren sloop, kreeg hij al gauw de naam 'Kat' Kil.

Hoe dan ook: Café Stuivesant heeft haar deuren in 1911 –na zo'n 10 jaar dienst– definitief gesloten. Adrianus en Veronika blijven er nog wel in wonen tot 1916, als ze het pand verkopen aan Hendrik Overbeeke. Die verkoopt het enkele jaren later, in 1921, aan Jacobus Anthonissen, waarmee een lange traditie van de Anthonissen-familie geboren wordt aan de Valkestraat 20, maar dan zonder café.

Het na de oorlog herbouwde pand aan de Valkestraat 20, waar jarenlang de families Anthonissen hebben gewoond.

Niets herinnert nog aan café en eerdere pand van de familie Anthonissen. Op deze plaats aan de Valkestraat is een enorm groot en mooi pand weggezet.

CAFÉ PRINS VAN LUIJK

We draaien vanuit de Valkestraat en Doelstraat de Nederheide op. Halverwege de Nederheide vonden we aan de linkerkant van de weg het café De Prins van Luijk.

Altijd een drukte als er een foto werd genomen. Hier staan ze allemaal te poseren voor de Prins van Luijk

Als de spoorwegbeambte Adrianus 'Janus' de Kort (1844-1903) in 1878 een pand koopt van Johannes van Wijk (1838-1919), begint hij een winkeltje. Hij heeft grote plannen als hij in 1891 het huis verbouwt. Naast het winkeltje, wil hij ook een café beginnen. Hij vraagt een drankvergunning aan. Die krijgt hij en café Prins van Luijk kan starten, met vooral zijn vrouw Anna de Moor (1847-1925) achter de bar. Een ruime bar, want met een oppervlakte van 51 m² is dit café zeker groot te noemen.

In 1903 komt Janus op 59-jarige leeftijd te overlijden en staat Anna er alleen voor. Gelukkig hebben ze een kroostrijk gezin met 17 kinderen, zodat die kunnen bijspringen. Maar vooral Jacobus 'Jac' (1881-1968) en Catharina 'Kaat' (1878-1956), die beide ongetrouwd blijven, zijn de vervangers. Dat worden ze definitief als moeder Anna in 1925 overlijdt.

Jac de Kort wordt de nieuwe cafébaas. Dan volgt een grillige tijd. In 1933 wordt het A-verlof (alcoholische dranken) omgezet in een B-verlof (niet-alcoholische dranken).

Er wordt dan alleen drank verkocht in de winkel. Maar in 1942 wordt weer een volledige vergunning aangevraagd en toegekend. Dat is echter niet van lange duur. In 1944 wordt het pand door het oorlogsgeweld geheel vernield.

Dat betekent het einde voor het

café. In 1945 verkoopt Jac de “ruïne” aan Johannes 'Jo' Kuijlen, die er een nieuw pand op bouwt en dit in 1956 verkoopt aan Louis de Nijs. Tegenwoordig woont de kleinzoon van Louis, Luc in een heel nieuw pand op Nederheide 10. Van café Prins van Luijk is geen enkel spoor meer te bekennen.

Huidige pand van Luc de Nijs →

In deze deels met de hand ingekleurde foto is links nog de gevel van de brouwerij te zien.

Pal tegenover de Prins van Luijk stond bierbrouwerij “De Kroon”. Hoewel zij geen café drijven maar enkel bier brouwen, is een korte beschrijving van deze bevoorraader van vele van onze cafés, hier op zijn plaats.

In 1847 doet Anthony de Jong (1814-1868) een aanvraag voor een bierbrouwerij met rosmolen. Maar dat is buiten de waard gerekend, want een moutmolen grenzend aan een brouwerij is bij wet verboden. Dus een bierbrouwerij mocht, maar voorlopig moet het mout ergens anders vandaan gehaald worden.

In later jaren verandert de wet en komt er toch een moutmolen. Een traditie is geboren. De familie de Jong, in de volksmond 'de brouwer' genoemd, brouwt bier van 1847 tot 1916. Dit wordt verkocht aan de herbergiers in de omgeving, maar er wordt ook geleverd aan de Amstelbrouwerij. Hoewel er aan huis niet verkocht mag worden, zal er hoogstwaarschijnlijk wel eens een 'proeverijke' zijn gehouden. Door de opkomst van grote brouwerijen sluit brouwerij De Kroon in 1916 haar deuren.

De bekende jonge telg, Charles 'de Brouwer' is dan 6 jaar.

Foto bij de brouwerij met de familie Louis de Jong-v.d. Eijnden, met hun kinderen. Zoon Charles zit een beetje verscholen achter de twee jongens met de pet.

Op de achtergrond staat Jac. de Kort, de uitbater van de Prins van Luijk.

CAFÉ DE NIJS / DE MOOR

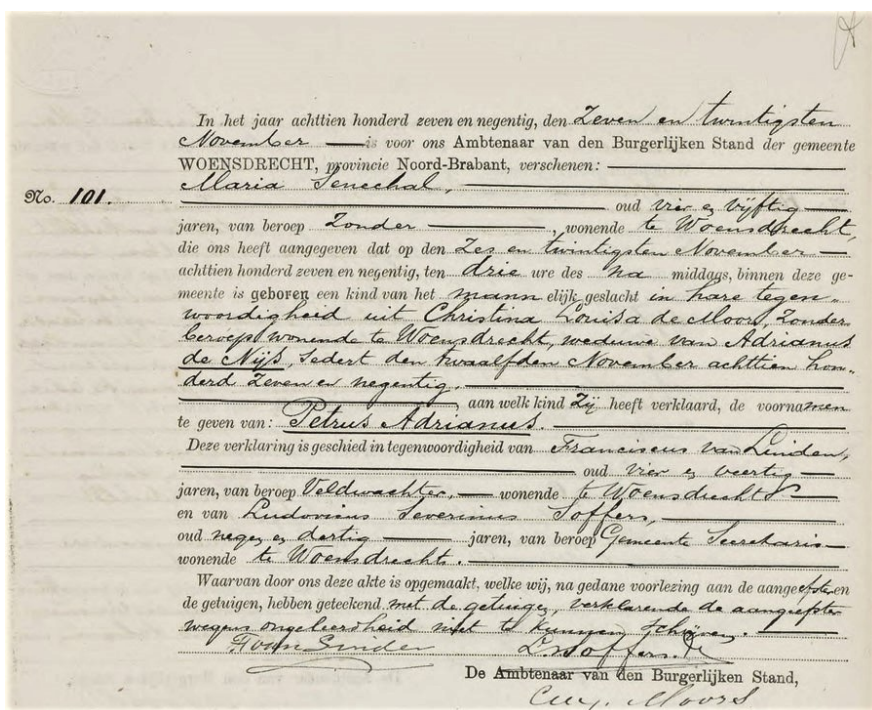
We trekken verder de Nederheide op en enkele huizen verder, vinden we aan dezelfde kant Café de Nijs/de Moor

In 1846 trouwt Jacobus de Moor (1814-1869) met Elisabeth van der Linden (1815-1896). Ze kopen een pand van Pieter de Bruijn op de Nederheide. Het kersverse paar breekt het pand af en bouwt een nieuw onderkomen. Daarin vestigen zij een winkeltje. Een tijdje later gaan ze er ook een cafeetje runnen.

Maar Jacobus overlijdt al in 1869 en Elisabeth blijft achter met haar vier tienerkinderen.

Tot op hoge leeftijd bedient Elisabeth haar klanten, tot zij in 1892 de winkel en het café overdraagt aan haar dochter

Christina de Moor (1856-1941), die een paar jaar eerder is getrouwd met Adrianus de Nijs (1852-1897). Velen noemen het dan ook "café de Nijs".

Een rampperiode breekt aan voor Christina. Op twee jaar tijd verliest zij haar moeder, haar man en drie van haar kinderen.

Haar man Adrianus is dan pas 44 jaar. Frappant is, dat hun zoon Petrus geboren is 14 dagen na het overlijden van vader.

Een bijzondere aangifte van een geboorte. De vader is 14 dagen voor de aangifte overleden.

Christina houdt nog wel haar drankvergunning voor haar café van 25 m², maar in 1916 levert zij die in. Ze blijft er nog wonen tot ze in 1927 naar Bergen op Zoom vertrekt.

→Het oude café was in de lengte evenwijdig aan de weg gebouwd. Het stond op de plaats van het witte huisje Nederheide 4 en verlengd in de tuin van Nederheide 2D.

Later komt haar zoon Petrus (geb.1897) met Maria Smit (1903-1988) nog in het pand wonen. In 1941 wordt een groot gedeelte van het pand, waaronder het oude cafégedeelte, afgebroken. Later komen er bij opgravingen nog wel funderingsresten boven, maar dan weet haast niemand meer iets van café de Nijs/de Moor.

CAFÉ ONS GENOEGEN

We gaan verder: vanaf de Nederheide slaan we linksaf de Nieuweweg op. Daar verrijst in 1904 een nieuwe jongensschool. Naast de school wordt een woning gebouwd voor de hoofdonderwijzer. Daarnaast staat ons volgende café: Ons Genoegen.

Op de achtergrond ziet u nog juist Ons Genoegen

Naast de school en onderwijzerswoning ligt begin 1900 een heel groot leeg terrein. In 1907 kopen Petrus 'Peer' Daalmans (1874-1950) en Petronella 'Pieta' de Mooij (1885-1951) hier een stuk grond en bouwen daarop een woning. Tegelijkertijd vragen ze een drankvergunning aan. Die krijgen ze nog in 1907 voor de lokaliteit van 28 m2 aan de voorkant van het pand. Het café kan van start en zij geven het de mooie naam Ons Genoegen.

Peer en Pieta voor het originele café. →

Een ander groot genoegen is het krijgen van veel kinderen en het gezin zal uitgroeien tot een echte huisslachtersfamilie. Dat is namelijk ook het beroep van Peer. Veel kinderen zullen eveneens dit beroep oppakken. Allemaal in de leer bij Peer, want hij is een echte huisslachter. Hij komt in die tijd veel bij de mensen thuis om de slacht te verrichten. Omdat hij heel goed is in het inschatten van het gewicht van het te slachten beest, krijgt hij ook al gauw de bijnaam 'Peer de Schatter'.

*De familie Daalmans - Boven vlnr:
Mon (schilder, winkel, huisslachter)
Breel (Gabriel huisslachter), Sjaak
(kleermaker en winkel) Jan, Kees, Frie
(huisslachter).*

*Onder vlnr:
Marie, Fons, Peer
(vader, huisslachter)
Pieta de Mooij
(moeder) Julia,
Janus (huisslachter
+ schilder).*

Omdat Peer graag aan huis wil gaan slachten, vraagt hij in 1918 een hinderwetvergunning aan voor “het oprichten ener slachterij” in zijn pand. Die vergunning wordt hem verleend, zodat hij ook thuis kan slachten, terwijl Pieta de gasten bedient in café Ons Genoegen.

Door het omvangrijke gezin moet er meer ruimte gemaakt worden. In 1927 wordt er een flink stuk aangebouwd.

Tegen de tijd dat Peer 65 jaar wordt, vindt hij het wel tijd om te stoppen. In 1938 bouwt hij nog een groot stuk tegen zijn pand aan, zodat er een dubbel huis ontstaat.

Het dubbel huis zoals velen dit nog gekend hebben aan de Nieuweweg 34 en 36. Nu loopt er de Bloemenlaan.

In 1938 levert hij ook zijn drankvergunning in en zo eindigt Ons Genoegen.

In de Tweede Wereldoorlog is Peer nog “dood gewaand”. Men heeft hem op de Nieuweweg zien liggen. De zoons die in Ossendrecht zitten laten een H.Mis voor hem opdragen. Als na de oorlog blijkt, dat de dode iemand anders is en Peer op zijn gemak bij een zoon in Bergen op Zoom zit, is de vreugde natuurlijk groot.

Minder groot is de vreugde als men het door de oorlog vernielde huis weer ziet. Er wordt werk van gemaakt en ze kunnen het weer snel bewonen.

Peer en Pieta blijven er wonen tot het begin van de jaren '50, als eerst Peer en een half jaar later Pieta overlijdt. Café Ons Genoegen is dan al ruim 12 jaar verdwenen.

Ook het pand verdwijnt uit het straatbeeld als de gemeente het koopt en er de Bloemenlaan aanlegt.

← *Op deze hoek stond vroeger café Ons Genoegen.*

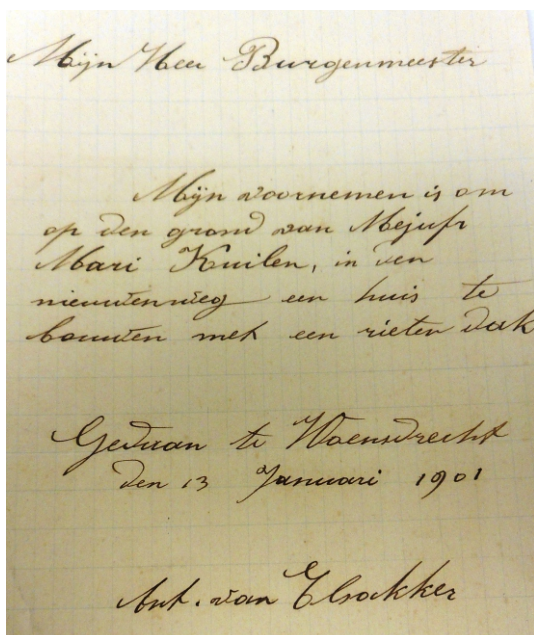
CAFÉ WIELRIJDESRUST

Als we aan het einde van de Nieuweweg bijna botsen op de Antwerpsestraatweg komen we bij ons volgende café.

Als Antonius 'Toon' van Elzaker (1868-1952) en Louisa 'Wies' Raaijmakers (1874-1943) in 1900 trouwen, gaan ze op zoek naar een stuk grond om een huis te kunnen bouwen.

Dat vinden ze in de Nieuweweg, richting Hoogerheide, op een groot bouwland van Marie Jadot-Kuijlen. Ze bouwen er hun huis met een inpandig café: Wielrijdersrust.

Toon van Elzaker→

Dit moet een pleisterplaats worden voor de wielrijders, die net de grote bult van Woensdrecht naar Hoogerheide hebben bedwongen.

Hoe dan ook, Wies runt het café, terwijl Toon zich bezig houdt als rietdekker. Een beroep, dat veel in zijn familie voorkomt. Ook is hij een fanatiek lid van de fanfare.

← De aanvraag om te bouwen werd rechtstreeks naar de burgemeester gestuurd. Expliciet wordt aangegeven, dat er een rieten dak op komt.

In 1914 kopen ze nog een stuk grond bij, als Petrus van de Bussche hun buurman wordt. Het is het begin van het volbouwen van het gebied, dat later de Heiakkers zal gaan heten.

Van de geschiedenis van het café is tussen de twee wereldoorlogen niet veel spannends te melden. In de Tweede Wereldoorlog is het pand onderdeel van “de Verwoeste Hoek” en wordt met de grond gelijk gemaakt. Wies heeft dit niet meer mee mogen maken, want een jaar eerder is zij overleden.

De drankvergunning wordt begin 1946 ingetrokken wegens het niet betalen van het verlofrecht. Logisch dat je niet meer betaalt als er geen café meer is.

Een lange geschiedenis van ruim 40 jaar van Wielrijdersrust komt dan ten einde. Een geschiedenis met maar één stel uitbaters: Toon en Wies.

Als Toon in 1952 ook overlijdt, gaan de gronden over naar zoon Kees van Elzaker en zijn vrouw Roos de Jong, die we later ook nog tegen zullen komen in de geschiedenis van café Transvaal in de Raadhuisstraat.

← Op de plaats waar vroeger café Wielrijdersrust stond, verscheen in de jaren '60 een dubbel huis: Nieuweweg 2 en 4.

CAFÉ DE DRAAK

Bijna op de kruising Nieuweweg-Raadhuisstraat, net naast het vorige café Wielrijdersrust, komen we aan bij café De Draak.

→ *Het plantsoentje naast Nieuweweg 2 is de locatie van het voormalige café De Draak en de boerderij van Adrie Hopmans.*

In 1900 trouwt de in Ossenis geboren Jacobus 'Ko' Overbeeke (1878-1946) met de Woensdrechtse Anna van Ganzen (1879-1948).

Ko is landbouwer en samen met Anna bouwt hij eind 1900 een pand aan het einde van de dan nog vrij lege Nieuweweg. Ze beginnen er ook een café in en geven het de naam De Draak. Nog voordat het café geopend is, wordt er al een wielrijdersclub (terwijl de buurman zo heet) gevestigd. Die heeft nog geen naam, maar de eerste guldens zijn al wel ingelegd voor het houden van enkele clubtochten en voor het vieren van een teerdag. Dat moet ook gemakkelijk kunnen, want het cafégedeelte is ruim 42 m² groot. Vooral Anna zal daar veel hebben rondgelopen.

← *Ko Overbeeke*

Toch blijft het buitenland trekken voor Ko en Anna. Begin 1923 vertrekken zij naar het Franse Beaulieu en blijven daar tot hun dood wonen. Ze verkopen de hele boel aan Adrianus 'Adrie' Hopmans (1888-1950), die het café ontmantelt en er een landbouwbedrijf vestigt. Het einde dus van café De Draak, dat maar één uitbater heeft gekend.

In 1929 trouwt Adrie met zijn buurmeisje Anna van Elzakker (1903-1933), die echter een paar jaar later al overlijdt.

← *Trouwfoto Adrie en Anna uit 1929*

Het landbouwbedrijf van Adrie Hopmans wordt in de Tweede Wereldoorlog zwaar getroffen in de Verwoeste Hoek. Adrie bouwt daarna een nieuwe boerderij tegenover de Bloemenlaan, die er nog steeds staat en waar zoon André Hopmans lang heeft geboerd.

→ *Beeld van een deel van "de verwoeste hoek". Achter het pantser afweerschut, rechts de boerderij en schuur van Adrie Hopmans, die geheel vernield zijn.*

CAFÉ WELKOM

Vanuit de Nieuweweg slaan we linksaf, de Antwerpsestraatweg op, richting Bergen op Zoom. Direct aan onze linkerkant, op de plaats waar Louis Overbeeke zijn bedrijf had, stond vroeger café "Welkom".

← Het huis links is café Welkom aan het begin van de Antwerpsestraatweg.

Zoals het bij de twee vorige twee cafés gegaan is kopen in 1913 Johannes 'Wannes' Overbeeke (1856-1932) en Johanna 'Sjo' Koolen (1869-1950) een stuk grond van Marie Jadot-Kuijlen.

Wannes (geboren in Ossensisse) en Sjo (uit Woensdrecht) komen uit Rilland-Bath. Zij zijn dan al aardig op leeftijd (57 en 44 jaar) als zij op dit stuk grond een woning bouwen. Omdat er in de polder nog een Johannes "Wannes" Overbeeke woont, krijgt de Wannes uit café Welkom de toevoeging 'de oude'. In de nieuwe woning uit 1913 wordt een ruim café opgenomen, bestaande uit een opkamtje en een lokaal aan de voorzijde. In totaal beslaat het cafégedeelte een oppervlakte van 47 m². Niet mis voor die tijd.

Wannes en Sjo op een bankje voor hun café. →

Wannes is naast caféhouder ook boerenknecht, landbouwer en vrachtrijder. Dus Sjo zal wel het meest in café Welkom hebben gestaan. De thuiswonende dochters zullen zeker een handje hebben toegestoken. Misschien wel daardoor is het café een geliefde pleisterplaats voor gemobiliseerde soldaten.

Tallose foto's zijn er gemaakt rondom café Welkom.

Op deze foto uit 1916 ziet u de dames Overbeeke en Net Wesenbeek bij de militairen.

← Even poseren met de familie tussen de militairen.

Zelfs een scene naspelen? Het kon allemaal bij café Welkom. ↓

'Wannes de oude' en Sjo hebben café gehouden tot 1928. Het café wordt niet overgenomen door een van de kinderen. Enkele jaren later (1932) overlijdt Wannes. Sjo blijft in het pand wonen tot haar overlijden in 1950.

Café Welkom heeft dus eigenlijk maar een korte bestaansgeschiedenis van 15 jaar gekend. Toch is het een goed bekend café geweest in de omstreken.

← Het karakteristieke pand van de familie Overbeeke. Hier nog met benzinepomp.

Na het overlijden van Sjo blijft het pand in bezit van de familie Overbeeke, waarbij kleinzoon Louis als taxibedrijfs- houder en voetballer het meest bekend is.

De bekende voetballer van Dosko, NAC en het Nederlands elftal: Louis Overbeeke →

CAFÉ DE ZWAAN

**Pal naast het
vorige café,
Welkom, stond
al eerder in de
richting van
Bergen op
Zoom, café De
Zwaan.**

*Helemaal rechts
op de foto het
originele pand
van café De
Zwaan*

Antonius 'Toon' Borremans (1881-1952), in de volksmond 'Polder' Borremans, bouwt in 1906 dit pand met café aan de Antwerpsestraatweg. Toon is koopman en voerman en is in 1903 getrouwd met Johanna 'Jans' Koolen (1880-1949). Zij krijgt een paar jaar later een buurvrouw in café Welkom met exact dezelfde naam. Gelukkig heeft die een andere roepnaam. Zij verbouwen in 1913 en hebben dan een café van ruim 30 m².

Toon 'Polder' Borremans →

Evenals de burens hebben ook zij veel profijt van de soldaten tijdens de Eerste Wereldoorlog. Ook hier zijn een paar mooie, jonge dochters in huis, die zo meehelpen aan een druk bezocht café.

← *Poseren temidden van
soldaten tijdens de Eerste
Wereldoorlog van 1914-
1918.*

*Hier zittend Jans Borrmans
-Koolen, achter haar Toon
Borremans.*

*De kleintjes naast moeder
zijn Frans en Marieke Bor-
remans.*

In 1926 brandt de woning
met café af. De reden van
de brand is tot heden nog
onbekend.

In de krant stond bijgevoegd bericht. →

Zij bouwen opnieuw, en nu een groter huis met in pandig café. De naam blijft hetzelfde: De Zwaan.

Het cafégedeelte wordt alleen een flink stuk groter, 44 m².

Jans regelt veelal het café, waar ook het inenten tegen pokken plaatsvindt.

Toon is dan veel op pad als vrachtrijder en transportondernemer.

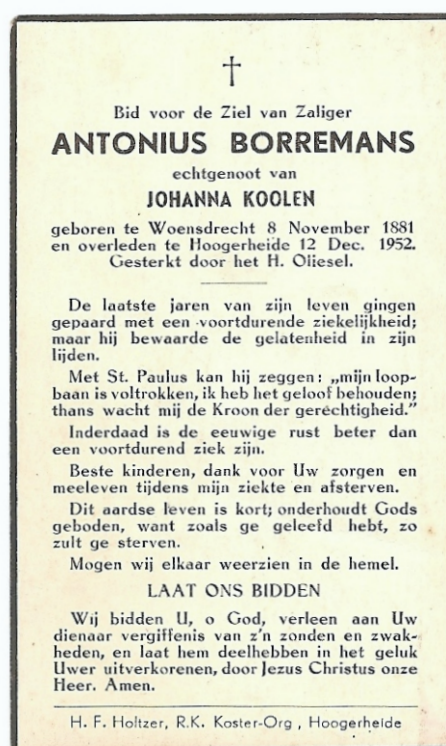
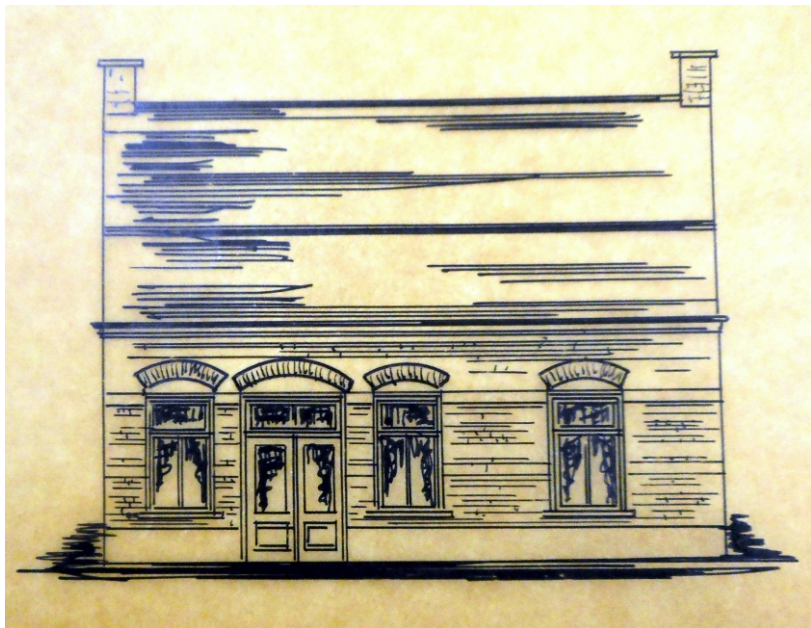
In het café komt ook een Mortier-orgel te staan, wat Toon af en toe verhuurt. Het wordt een goed beklant café.

→ Impressie van de nieuwe voorgevel uit de bouwvaanvraag van het nieuw te bouwen café.

In de Tweede Wereldoorlog ontkomt ook dit pand in 1944 niet aan de grote vernielingen in deze "Verwoeste Hoek".

Men moet opnieuw beginnen en het pand weer opbouwen. De drankvergunning voor het café wordt per 1 mei 1946 vervallen verklaard.

HOogerheide, 14 Juli. Dinsdagmiddag ontstond door onbekende oorzaak **brand** in de woning van A. Borremans. Toegeschoten burens wisten enig huisraad te redden. De brandspuit verrichtte goede diensten, waaraan het zeker te danken is, dat de nabij gelegen woning en schuur gespaard zijn gebleven.

Aan het 40-jarig bestaan van De Zwaan komt zo een eind voor Toon en Jans.

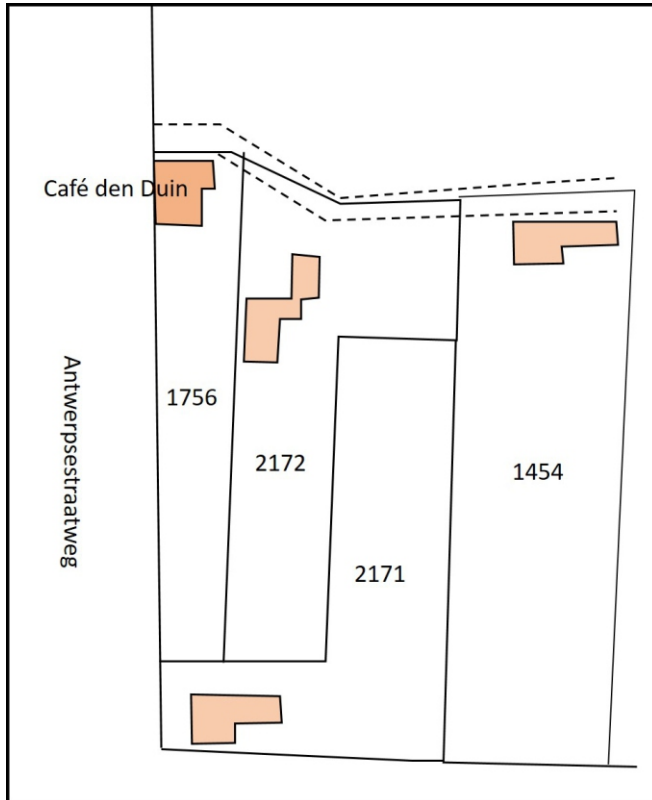
Jans overlijdt in 1949 en niet veel later, in 1952, ook Toon.

Het pand komt in handen van zoon Jo. In 1967 wordt het gesloopt en vindt er nieuwbouw plaats aan de Antwerpsestraatweg 15, waar de familie Prop haar intrek neemt.

CAFÉ DEN DUIN

We gaan verder de Antwerpsestraatweg op en aan de rechterzijde, ter hoogte van de huidige weg naar 'de Groenling', stond vroeger ons volgende café: Den Duin.

In 1880 begint Johannes Maas (1838-1903) uit Roosendaal een café aan de Antwerpsestraatweg, op de plaats waar nu de tuin ligt van de familie Van Geest. In dat jaar trouwt hij met Maria 'Elisabeth' de Jong (1839-1914), dochter van de Woensdrechtse bierbrouwer Anthony de Jong, die gevestigd is op de Nederheide. Dus vakkennis is zeker aanwezig. Zij geven het café de naam van het achtergelegen gebied: 'Den Duin'.

Ze hebben een ruim café van 36 m², gelegen aan de noordzijde van het pand.

In 1903 overlijdt Johannes op 65-jarige leeftijd. Hoewel Elisabeth ook al op leeftijd komt, gaat zij toch alleen verder. Dapper, zeker met de veranderingen door de Drankenwet van 1904. Zij vraagt een nieuwe drankvergunning en krijgt die ook.

← Exacte ligging van het café.

Haar zoon Jacobus Maas (1881-1916) springt al regelmatig bij en neemt het café over als Elisabeth in 1914 op 75-jarige leeftijd overlijdt. Waarschijnlijk wordt het pand dan wat anders ingedeeld, zodat er minder ruimte overblijft voor het café: 25 m².

Maar Jacobus gaat 'Den Duin' niet alleen doen, want hij trouwt in 1915 met Maria 'Wieske' van den Bergh (1881-1957). Niet voor lang echter, want hij overlijdt al 1 jaar na zijn trouwen.

Volg. nummer.	NAAM EN VOORNAMEN VAN DEN VERLOFHOUDER.	LOCALITEITEN, waarvoor het verlof is verleend, met vermelding van het perceel, waarin de localiteiten zich bevinden en van de oppervlakte van elke localiteit.	BESLUIT, waarbij het verlof is verleend.	VERLEEND voor den verkoop: a. bedoeld in art. 34, 2e lid, letter a; b. bedoeld in art. 34, 2e lid, letter b.	BESLUIT, waarbij het verlof is ingetrokken krachtens art. 39.	VERVALLEN door overlijden van den houder. (Art. 38, 1e lid.)	AANTEKENINGEN. In deze kolom kan een tekening worden gemaakt van veranderingen, herbouw of verandering van de loca- liteit of van hare oppervlakte.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
28	Wd. Jans Maas	in de localiteit aan de Noordzijde Bijlage 3e lid: 25 Lokaal B.	27 april 1905	bedoeld in art. 34 2e lid, letter a	2 oktober 1904	overlijden van Jans Maas	opgeleverd 25 okt. 2.80 Heng Lokaal 4.15 Heng verleend 29 okt. 5 jan. 1916 aanvraag
29	Wd. Jans Maas	in de localiteit aan de Noordzijde Bijlage 3e lid: 25 Lokaal B.	13 Sept 1916				

Registratie van de drankvergunning

En nu staat Wieske er alleen voor; maar zij is een bijzondere krachtige vrouw. In de volksmond werd er niet zoveel gesproken over Den Duin, men noemt het in het algemeen het 'café van Wieske van den Bergh'.

Wieske vindt een nieuwe partner in de ruim 10 jaar oudere Ludovicus 'Louis' Wuijts (1870-1931) en trouwt met hem in 1921.

Samen runnen ze het café slechts enkele jaren. In 1924 wordt de drankvergunning ingeleverd en sluit café Den Duin.

Zij blijven er nog wel wonen. In 1931 overlijdt Louis en 2 jaar later verkoopt Wieske alles en vertrekt naar Bergen op Zoom, waar zij in 1957 op 75-jarige leeftijd overlijdt.

Volgens de krant wordt in mei 1933 huis, tuin en inboedel van het café van Wieske (weduwe Wuijts) verkocht in het naburige koffiehuis Het Pannenhuis.

HOGERHEIDE. 6 uur koffieh. „Het Pannenhuis.” Not. Siebelink, toeslag huis en tuin, 4 uur inboedel voor Wed. Wuijts.

Het pand komt uiteindelijk in handen van de provincie Noord-Brabant, die het pand sloopt voor de verbetering van de Antwerpsestraatweg. Tegenwoordig woont tandarts Van Geest in een fraai nieuw pand.

Vóór in zijn tuin aan de Antwerpsestraatweg stond ooit café Den Duin.

← Hier in de tuin op de hoek van de Antwerpsestraatweg en het vroegere zandpad naar de achtergelegen huizen stond Den Duin.

Bij de ontwikkeling van plan De Hoef is de naam van Den Duin in de straatnamen teruggekeerd, met een kleine aanpassing: de straat heet nu Op den Duyn.

CAFÉ HET PANNENHUIS

Verder de Antwerpsestraatweg op, richting Bergen op Zoom, komen we op de huidige kruising met het Zandfort en de Doelstraat, bij het volgende café: Het Pannenhuis.

De geschiedenis van het pand gaat terug naar het begin van de 19e eeuw.

Jac Theuns en Maria de Vos wonen er dan op hun boerderijtje.

Maar dan komen zoon Petrus 'Peerke Teune' Theuns (1832-1913) en zijn vrouw Johanna 'Anna' van Oevelen (1837-1915) in beeld. Zij bouwen in 1875 een café bij de boerderij. Zij maken gebruik van de zeer gunstige ligging op dit belangrijke kruispunt. Daar verschijnt 'Het Pannenhuis', een etablissement dat niet met

stro of riet gedekt is, maar met pannen. Dat komt niet zo veel voor in die tijd, vandaar de naam. Het zal uitgroeien tot het meest bekende café c.q. uitspanning van Hoogerheide. Bovendien wordt het in 1888 met de aanleg van de tram Antwerpen-Bergen op Zoom-Tholen (A.B.T.) een logische halteplaats. Dat betekent nog meer drukte. En omdat Peerke naast zijn café ook een vervoersbedrijf heeft, komt het meeste werk in Het Pannenhuis neer op de schouders van zijn vrouw Anna (Mojtje Trien). Zij dirigeert de zaak in het 28 m² grote etablissement.

Moetje Trien en Peerke Theune, de oprichters van Het Pannenhuis

Bovendien krijgen zij ook nog veel kinderen, vooral meisjes, zodat Anna haar handen vol heeft. Als Peerke en Anna al wat op leeftijd komen, verschijnt één van dochters, Elisabeth 'Lies' Theuns (1881-1969) steeds meer als gastvrouw.

Zij is in 1906 getrouwd met Josephus 'Jos' Adriaansen (1878-1959) en ze nemen dan het café langzamerhand over. Zij gaan voor het eerst in 1914 verbouwen en nemen dan ook de drankvergunning over van haar ouders.

Er zullen nog vele verbouwingen achteraan komen, want zij volgen nauwlettend de ontwikkelingen in de buurt en spelen daar als ondernemer goed op in. Lies en overigens allen, die van het Pannenhuis afkomstig zijn, krijgen automatisch de achternaam 'van Pannenhuis / van ut Pannenhuiske'.

De oorlogen, hoe slecht ook voor het volk, zorgen voor veel soldaten die er gemobiliseerd of gelegerd zijn. Ook de komst van de vliegbasis Woensdrecht en een kazerne zorgen voor veel klandizie. Telkens is er uitbreiding nodig.

Lies van ut Pannenhuiske →

Maar de Tweede Wereldoorlog zorgt ook voor de totale vernieling van Het Pannenhuis. Met een noodgebouw wordt getracht te redden, wat er te redden valt. Van de vooroorlogse situatie van het café zijn nauwelijks of geen foto's te vinden.

In 1946 vindt herbouw van Het Pannenhuis plaats. Dochter Johanna 'Jo' Adriaansen (1916-1995) is in 1944 al getrouwd met de loodgieter Jacobus 'Ko' Schepers (1910-1948). Maar helaas zal dit niet lang duren. Door een motorongeluk –hij botst op een militaire auto– komt Ko al na 4 jaar huwelijk om het leven. Jo is dan in verwachting van haar 3e kind. Maar de ontwikkelingen gaan verder en Jo moet ook verder. Zij ontmoet

Jo van Het Pannenhuis

Ko Schepers

Gerard Horstink

Gerhardus 'Gerard' Horstink (1919-1992) en trouwt met hem in 1950.

Door de grote klandizie, de komst van vliegbasis en kazerne wordt de behoefte aan slaapgelegenheid steeds groter. Als begin 1950 ook nog Aviолanda geopend wordt, komt de volgende uitbreiding: een pand met hotelaccommodatie.

Een grote bloeiperiode volgt en Het Pannenhuis wordt een begrip in de omgeving. Veel feesten, recepties en partijen vinden er plaats bij Jo en Gerard en veel hotelgasten vinden er een onderkomen. In 1975 wordt het 100-jarig bestaan van Het Pannenhuis uitbundig gevierd.

Vele jaren later wordt het hotel omgedoopt naar Brabantse Wal, Tasty World en Tasty Wok, maar in de volksmond blijft het toch altijd: Het Pannenhuis !

♣

Het verhaal van Anselmus Musters nu ook vrijgekomen uit de archieven van het Vaticaan

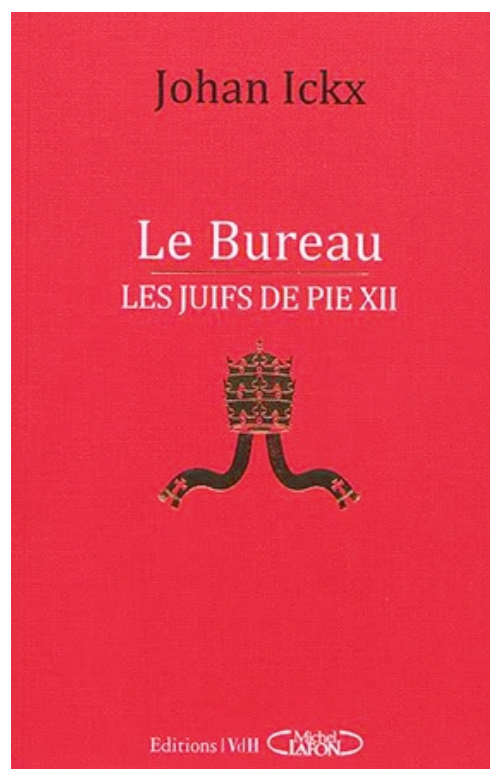
door Louis Raaijmakers

In 2016 en 2018 is in Tijding uitgebreid stilgestaan bij het leven en verzetswerk van Anselmus Musters, priester, opgegroeid in Ossendrecht in het begin van de vorige eeuw, en oorlogsheld. Wij, de familie van Anselmus, hebben sinds 2018 steeds weer nieuwe informatie gevonden. Die bevestigde meestal wat we al wisten door de publicatie van het boek “De Monsignore en de nazi” in 2015 en door onze zoektocht daarna. Het leverde ons steeds wel nieuwe bijzonderheden over Anselmus' leven op.

Het belangrijkste recente nieuws over hem komt uit het Vaticaan zelf, uit de Historische Archieven. Deze zijn in 2019 door paus Franciscus geopend en wetenschappers konden en kunnen er nu terecht voor onderzoek. Ik wil u graag meenemen in de nieuwe informatie die bekend is geworden en vertellen over de diplomatieke schermutselingen die de arrestatie van Anselmus tot gevolg had. De informatie heeft ons behalve nieuwe feiten ook nieuwe inzichten opgeleverd.

Na zijn vlucht in de basiliek van Santa Maria Maggiore werd Anselmus na korte tijd met veel militair geweld uit de sacristie gehaald en naar de gevangenis gebracht. Wat zich afspeelde in de gevangenis Via Tasso weten we uit Anselmus' dagboekantekeningen, uit de verhoorverslagen van de Britse geheime dienst en uit diverse bronnen waarvan het boek van Sam Derry, *The Rome Escape Line*, de oudste is. Ook bezoeken aan ons eigen Nationaal Archief leverden informatie op over diplomatieke correspondentie bij de arrestatie en ontsnapping van Anselmus.

Heel vaak hebben we ons afgevraagd wat er achter de schermen in het Vaticaan is gebeurd. We wisten uit een enkele verwijzing dat er diplomatiek overleg had plaatsgevonden naar aanleiding van de arrestatie van Anselmus. Dat nu, weten we sinds september 2020 zeker en ook hebben we nu een idee van de grote spanning die op dit overleg rustte. We weten dit door het verschijnen van het boek *Le Bureau* van Johan Ickx.

Johan Ickx is licentiaat in de godsdienstwetenschappen en doctor in de kerkelijke geschiedenis. Hij is verantwoordelijk voor het historisch archief van de sectie voor buitenlandse betrekkingen van het Vaticaan. Een man die de weg weet in de geheime archieven en die met het openen ervan de kans kreeg te publiceren. Het boek is gebaseerd op bronnen uit het Buitenlands Historisch Archief. Er is ook een Apostolisch Archief in het Vaticaan. Alles is nog niet gelezen en beschreven.

Foto van internet: Johan Ickx

Door dit boek, met de ondertitel *de Joden van Pius XII*, weten we nu wat zich afspeelde in de directe kringen rond paus Pius XII en hoe er op hoog niveau diplomatiek overleg was tussen het Vaticaan, de nazi's en in het bijzonder de Duitse ambassade. Ickx beschrijft van dag tot dag in detail wat er gebeurde.

“Het is 1 mei 1944, de geplaveide straten werden herboren in de lentezon, de ruïnes van het keizerrijk uit vroeger tijden werden wakker uit de winterslaap en verwelkomden een nieuw leven. Jonge groene wortels zochten een plek om door te breken in de spleten van de antieke bakstenen muren en nieuwe knoppen komen op. Rome is nooit zo mooi als in de glorieuze meimaand.

Toch hing er een donkere wolk boven de stad. De kakafonie van het dagelijks leven in de Romeinse lente verstomde door het geluid van laarzen die stampten op de stenen van de pleinen. En in die echo's trilde achter de gesloten luiken van de huizen een verraderlijke stille angst. Want op die avond vol lentegeuren volgden twee SS'ers stiekem hun prooi, een man in een pij. Heimelijk, in burgerkleding, volgden ze stilletjes de “monnik” door de straten van Rome.”

Zo leidt Johan Ickx ons binnen in het angstige en bizarre avontuur van Anselmus. Hij verwoordt hier mooi de discrepantie tussen de verbeelding en de romantiek van het antieke Rome en de dreiging die daar heerste in de Tweede Wereldoorlog.

In dit zeer uitgebreide werk, een levenswerk volgens de uitgever, geeft de schrijver een beeld van Het Bureau, de nauwe kring van vertrouwelingen van paus Pius XII en schetst daarin de rol die deze paus speelde in de Tweede Wereldoorlog. Johan Ickx wil het beeld dat in 1963 op het toneel werd neergezet in het beroemde drama *Der Stellvertreter* van Rolf Hochhuth een andere kleur geven. Dit werk, volgens Ickx bedacht en gefinancierd door de Sovjet geheime diensten, geeft een geheel vertekend beeld, dat zich als een virus over Europa verspreidde. Dat beeld dient herijkt te worden, aldus Ickx.

Hochhuth schrijft in dit toneelstuk dat paus Pius XII op de hoogte werd gebracht van de

moorden op de Joden op het moment dat deze plaatsvonden en hoe hij weigerde daar openlijk of via diplomatieke kanalen tegen te protesteren. Het belangrijkste argument daarvoor zou zijn geweest dat de paus de neutraliteit, die de kerk had door een onpartijdige rol te spelen, niet in gevaar wilde brengen.

In zijn lijvige boek beschrijft Johan Ickx een groot aantal gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog aan de hand van documenten uit het Historisch Archief. Gebeurtenissen die zich afspeelden op verschillende plaatsen in het bezette Europa. Het Vaticaan moest er onder wisselende en moeilijke omstandigheden de goede diplomatieke weg zien te vinden en grote omzichtigheid betrachten bij alle pogingen om hulp te bieden aan vluchtelingen en bedreigde mensen die aanklopten.

Hoofdstuk 16 van het boek is gewijd aan de arrestatie van Anselmus en de diplomatieke bewegingen die daarop volgden: *“... de dossiers van het Bureau, die gevonden zijn in de Historische Archieven, werpen nu een veel helderder licht op de gevolgen van de gebeurtenissen en de storm die zijn arrestatie veroorzaakte”*.

Het boek vertelt in het kort over de Rome Escape Line, over de organisatie en over Monseigneur Hugh O'Flaherty die vanuit het Vaticaan de activiteiten leidde.

Johan Ickx introduceert Anselmus als *“een andere sleutelfiguur”*, die nauw verbonden was aan de Rome Escape Line. Een priester die weliswaar veel minder bekend is geworden, maar die grote waardering verdient. Hij benoemt Anselmus, destijds met schuilnaam Dutchpa, als een man die *“zijn werk deed in de stad en de straten van Rome en die elke dag zijn leven riskeerde voor het verzetswerk”*.

Hij heeft in de Historische Archieven een uitgebreid dossier aangetroffen dat onthult hoe het moedige werk van Anselmus hem in een zeer gevaarlijke situatie heeft gebracht en hoe dit leidde tot een diplomatiek conflict tussen de Duitsers en de Heilige Stoel. Een conflict dat de Rome Escape Line en al haar mensen in gevaar had kunnen brengen.

Voor zijn beschrijving van de arrestatie van Anselmus gebruikt Johan Ickx als bron dezelfde of nagenoeg dezelfde tekst als die van de dagboekantekeningen van Anselmus die wij kennen. Er lijken enkele verschillen; deze kunnen veroorzaakt zijn door de taal waarin ze zijn geschreven. De dagboekantekeningen die in ons bezit zijn, zijn oorspronkelijk in het Frans geschreven en we sluiten niet uit dat in het Vaticaanse archief een Engelse tekst zit die Anselmus maakte voor de Britse overheid; deze had hem om documentatie gevraagd met het oog op de toekenning van de ridderorde Member of the Order of the British Empire. Het kan ook zijn dat er een tijdspanne zit tussen verschillende versies van Anselmus' dagboekantekeningen; die heeft hij na de oorlog pas gemaakt.

Anselmus schreef daarin dat hij – voordat de klopjacht op hem begon – door Monseigneur O'Flaherty was gewaarschuwd dat de Duitsers hem in de gaten hielden. Een bijzonder element dat Johan Ickx inbrengt vanuit de archieven is dat Anselmus “*misschien dankzij een informant*” werd gearresteerd. In zijn boek “*Rome, city in terror*” bevestigt Victor Failmezger het bestaan van een dergelijke verrader. Hij schrijft: “*Father Musters had been fingered by an unidentified 'V-Mann' spy recruited by the SS and working inside the Vatican. The V-Mann had the priest trailed by the Gestapo when he left the safety of the Vatican.*”

Deze V-Mann (Vertrouwensman!) wordt later gekoppeld aan de naam van ene Pasqualino Perfetti. Volgens de krant *Il Messagero* was deze Perfetti aanvankelijk medewerker van het Vaticaan en lid van de Rome Escape Line. Op 13 maart 1944 werd hij gearresteerd door de Bende Koch, een speciale politie-eenheid, verantwoordelijk voor talloze misdaden, martelingen en moorden. Perfetti zal in dienst treden van luitenant Koch en waarschijnlijk later Anselmus verraden.

Terug naar Anselmus in Santa Maria Maggiore. Nadat het Anselmus was gelukt de basiliek in te vluchten, ontstond er een ruzie. De Duitsers bleven zich beklagen bij de commandant van de Palatijnse Garde en de commissaris van de Vaticaanse politie die een post hadden buiten bij de basiliek. Koste wat kost probeerden die laatsten te voorkomen dat de SS'ers zich toegang verschaften tot de kerk, die waren immers bezig een internationale grens over te steken.

↓ *De witte grenslijn tussen het Vaticaan en Italië*

Ze bleven herhalen dat het binnengaan in de basiliek voor de Duitsers verboden was omdat deze toebehoorde aan de Vaticaanse Staat. Het Vaticaan beschikte over een extra-territoriale status sinds het Verdrag van Lateranen met Italië in 1929. Het feit dat de Duitsers Italië hadden bezet betekende niet dat dat ook gold voor het Vaticaan; de situatie in Rome was ongewoon doordat de gebouwen, het paleis, de kerken en zelfs de parkeerplaatsen die verspreid in Vaticaanstad liggen, tot het Vaticaan behoren.

Er zit heel veel materiaal over de zaak Anselmus in de dossiers van het Historisch Archief. Johan Ickx stuitte op dossiers die uitpuilen van ontelbare getypte getuigenverklaringen die na het incident zijn verzameld. Het is onmogelijk voor hem ze allemaal te citeren. Dus moet hij een keuze maken en hij

licht er uit wat een Palatijnse Gardist, genaamd Filippo Cannizzaro, zegt te hebben gezien die dag.

Deze Filippo Cannizzaro vertelt dat Anselmus zich in de sacristie bevond en de Gardisten uitlegde dat hij gevolgd was, liever gezegd, achtervolgd. Anselmus had verteld dat een kwartier van tevoren enkele figuren hem staande hadden gehouden op de Piazza Santa Maria Maggiore, precies tussen de obelisk en het kerkplein, en dat ze hem hadden gevraagd zijn papieren te tonen maar dat hij probeerde dat te voorkomen. Hij had voorgesteld dat ze hem zouden volgen naar de basiliek en gezegd dat hij zijn papieren binnen zou laten zien. Ze werden daar woedend over. Cannizzaro vertelt dat Anselmus, direct na binnenkomst in de basiliek, probeerde op alle mogelijke manieren onder bescherming van de Gardisten te komen. Waarom wist hij ook niet, maar hij verklaarde wel dat de Gardisten er goed aan dachten te doen de priester naar de sacristie te brengen en de

monseigneurs te waarschuwen die zich in de basiliek bevonden. De SS'ers probeerden intussen Anselmus naar buiten te werken en stonden erop dat de Gardisten Anselmus zouden overdragen met het argument dat hij een Engelse spion was. Maar, aldus de Gardist, het hoofd van de beveiliging, Ghergi, gaf de Duitsers opdracht onmiddellijk de basiliek te verlaten omdat zij zich op extraterritoriaal grondgebied bevonden en niet het recht hadden naar binnen te gaan. Ze zouden er wel voor zorgen dat de priester niet kon ontsnappen, dat ze hem niet uit het oog zouden verliezen, maar dat hij wel bij hen bleef. En dat laatste gebeurde dus niet.

Het werd een serieuze rel met mogelijk grote effecten. Domenico Tardini, de rechterhand van kardinaal-staatssecretaris Luigi Maglione werd met deze zaak belast. Maglione was in het Vaticaan verantwoordelijk voor het buitenlands beleid en de diplomatieke relaties.

De hoofdrolspelers in het diplomatieke steekspel na Anselmus' arrestatie

(1) Monseigneur Domenico Tardini (1888-1961), op dat moment substituut van het staatssecretariaat, en sinds 1937 Secretaris van de Congregatie bijzondere kerkelijke zaken en rechterhand van

(2) Kardinaal staatssecretaris Luigi Maglione (1877-23 aug.! 1944)

(3) Paus Pius XII (1876-1958) Toen Kardinaal Maglione (2) een jaar voor het einde van de oorlog stierf nam Pius XII zelf de taken van het kantoor op zich, met hulp van o.a. Domenico Tardini (1).

(4) Duits diplomaat Ernst von Weizsäcker (1882-1951)

Deze Tardini, een heel slimme diplomaat volgens Johan Ickx, was zich bewust van het grote belang dat het Vaticaan in deze zaak had. Het ging om het vitale belang de grenzen en de extraterritoriale zone te verdedigen. Als deze in gevaar zouden komen zouden de Duitsers regelmatig invallen gaan plegen in de eigendommen van de Vaticaanse Staat. Het leven van duizenden mensen, onder wie honderden Joden die daar ondergedoken zaten, zou ernstig bedreigd worden. Een heel gevoelige zaak dus en uit de verslagen van Tardini blijkt hoe Pius XII zich persoonlijk inliet met de zaak en zelf de cruciale beslissingen nam voor het voeren van de onderhandelingen met de Duitsers.

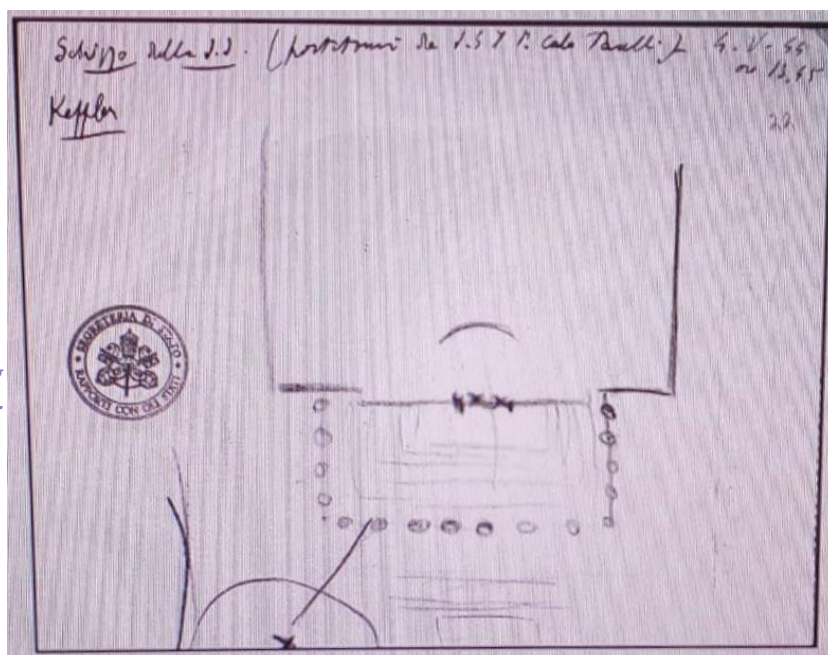
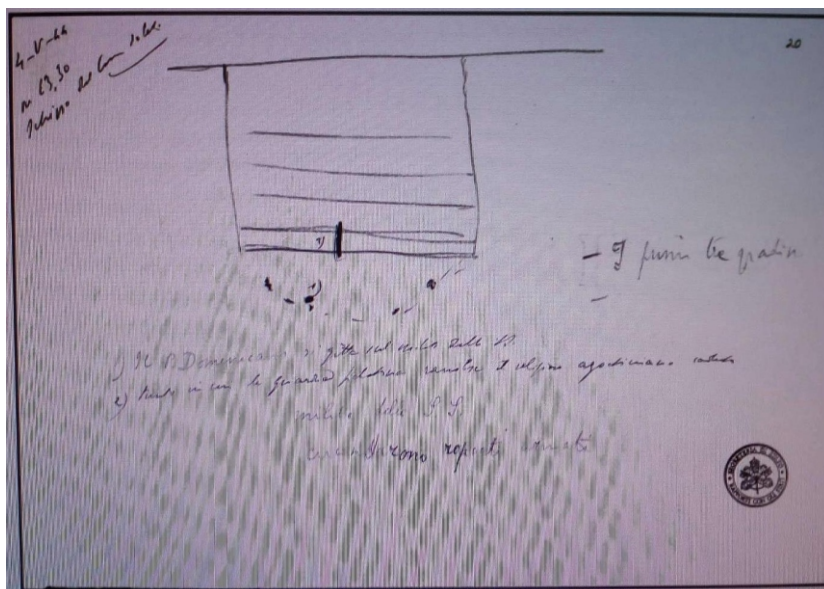
Op 3 mei 1944 al, om 11.00 uur, achtenveertig uur na de arrestatie van Anselmus, roept kardinaal Maglione Tardini bij zich in zijn kantoor en geeft hem opdracht een opzet te maken voor een protestbrief aan de Duitse ambassade. Het Bureau gaat koortsachtig aan het werk: via Monseigneur Dell'Acqua, de binnenlandse prelaat en staflid van het Staatsecretariaat, en Maglione komt de brief bij Pius XII en deze geeft op 4 mei om 11.30 uur toestemming deze naar de Duitse ambassade te sturen.

Op hoge poten verschijnt de Duitse ambassadeur bij Tardini en vanaf dat moment ontstaat er een subtiel diploma-

tiek spel, dat in het boek tot in detail wordt gevolgd. Het dossier laat alle verschillende actoren de revue passeren.

De kern van de discussie is het grondgebied waarop de arrestatie plaatsvond. In het dossier zitten documenten met argumenten, getuigenverklaringen, al dan niet verzonnen door de Duitsers, juridische en staatsrechtelijke motiveringen, tekeningetjes -zie hieronder- van het gebeurde (zelfs een van Kappler, hoofd van de Gestapo), memo's en korte krabbels.

In detail geeft het boek chronologisch de voortgang van het onderzoek van Tardini in de zaak Anselmus en de betrokkenheid van Pius XII.

Boven: de tekening van de ingang van de basiliek Santa Maria Maggiore door Commandant Soleti.

Onder: de schets van generaal Herbert Kappler van hetzelfde 'plaats delict'.

Bron: Le Bureau van J. Ickx

Het boek noemt ook een tussenpersoon van Tardini, pater Pancratius Pfeiffer. Deze Duitse priester onderhield vanuit het Vaticaan het contact met de fascistische Italiaanse regering en met de nazi's; die vertrouwden hem. Kappler schakelde hem zelfs persoonlijk in als boodschapper, terwijl

Duitse priester Pancratius Pfeiffer (1872-12 mei 1945)

uit het dossier blijkt dat Pfeiffer deel uitmaakte van de Rome Escape Line. Hij kwam ook in Via Tasso en heeft daar ongetwijfeld Anselmus opgezocht.

Kappler en pater Pfeiffer ontmoetten elkaar persoonlijk bij andere gelegenheden en deze dappere Pfeiffer probeerde steeds de Duitsers te bewegen tot vrijlating van gevangenen. Dat dat niet altijd lukte bleek een aantal maanden eerder. Namens het Bureau had hij een verzoek ingediend voor de vrijlating van burgers die op diezelfde 23^e maart waren gearresteerd. Die arrestaties waren een vergeldingsmaatregel als represaille voor de moord op Duitse soldaten op de Via Rasella in Rome. Al deze gevangenen werden de volgende dag geëxecuteerd bij de trieste en beruchte massamoord bij de Ardeatijnse Grotten.

We moeten, aldus Johan Ickx, het gevaar dat pater Pfeiffer elke keer liep als hij naar het kantoor van Kappler ging niet onderschatten. Als deze laatste ontdekt zou hebben dat zijn vertrouwenspersoon in werkelijkheid een compagnon van O'Flaherty was – dezelfde man voor wie hij zoveel moeite deed om hem gevangen te nemen – zouden de gevolgen verschrikkelijk zijn geweest voor Pfeiffer.

Het overleg en de correspondentie tussen het Vaticaan en de Duitsers zijn niet verschoond van sarcasme, verholen afkeur en wantrouwen, van frustraties en diplomatiek venijn, van verbloemde woorden om te zeggen dat er werd gelogen. Tardini is volgens Johan Ickx een meester in het verbloemd noteren van leugenachtig gedrag.

Het onderzoek van Tardini gaat dagen door. Met nieuwe en door de Duitsers geënsceeneerde getuigenverklaringen, met beschuldigingen over en weer. Er komt ook verwarring als blijkt dat in het Vaticaan een interne dissonant werkt, kardinaal Canali, een sympathisant van het fascisme.

Pius XII heeft goed begrepen dat de situatie snel kan escaleren tot een gevoelig internationaal diplomatiek conflict dat een hoop problemen kan gaan opleveren.

Op 5 mei neemt Pius XII zelf de regie in handen want de situatie ligt blijkbaar uitermate gevoelig. Hij besluit om publicaties over het voorval tegen te houden en zich volledig te concentreren op een strategie om het Vaticaan onafhankelijk te houden zodat het niet zal worden bezet door de Duitsers.

En intussen, stelt Johan Ickx, wordt de arme pater Musters, terwijl het onderzoek verder gaat en de tegenstelling groter wordt, gemarteld in zijn cel en door Kappler persoonlijk verhoord. Elk uur dat hij doorbrengt achter de tralies, is misschien zijn laatste. Ickx vraagt zich nu af wat er meer gedaan had kunnen worden om hem te helpen.

Anselmus was maar een eenvoudige priester; zijn zaak echter was van groot politiek en diplomatiek belang. Zelfs werd er omwille van de grote zaak verwarring gesticht over het staatsburgerschap van Anselmus. In een van de memo's stond onderaan een simpele zin van paus Pius XII met de mededeling:

< P[ater] M[usters] is van Nederlandse afkomst maar hij is geboren op Malta >

De reden van deze 'leugen om bestwil' was dat er vanuit Duitse kant een gerucht was verspreid - fake nieuws, zouden we nu zeggen - dat Anselmus van Maltezer afkomst was, hetgeen betekende dat de Zweedse Gedelegeerde het belang van Anselmus, zijnde Nederlands staatsburger, niet zou kunnen behartigen. (Het waren de Zweden die in de oorlog het diplomatieke werk deden voor Nederland). Met deze opmerking van de paus kon dat wel.

Volgens Johan Ickx komt het zelden voor dat geschreven notities van de hand van de Heilige Vader te vinden zijn in de Historische

Archieven van het Staatssecretariaat. Deze korte opmerking onderaan op de interne memo, zegt volgens hem dus heel veel over de persoonlijke betrokkenheid van de paus.

Immers, hoe kon Pius XII instemmen met een vermeende zekerheid over de identiteit en de afkomst van pater Musters? Daarom denkt Johan Ickx dat Pius XII Anselmus persoonlijk kende en dat hij, naast O'Flaherty en andere leden van de Escape Line, Anselmus heeft ontmoet.

Steeds kwamen er bij Tardini nieuwe, al dan niet 'bedachte' brieven en verklaringen binnen die de beeldvorming over de arrestatie verder moesten vertroebelen. De andere leden van de Rome Escape Line hielden zich intussen stil; zij waren allen terdoodveroordeeld als Anselmus zou doorslaan. Want in Via Tasso gingen de martelingen onder leiding van Kappler intussen 'gewoon' door.

Een nieuwe fase in de onderhandelingen breekt aan als de Duitse ambassadeur, Von Weiszäcker, met nieuwe getuigen en beweringen komt. En met chantage. Hij neemt een stellig standpunt in over de onrechtmatigheid van het optreden van de Palatijnse Garde bij de arrestatie van Anselmus. Tegelijkertijd spreekt hij een aantal verdachtmakingen en dreigementen uit. Hij chanteert het Vaticaan: geen ruchtbaarheid aan de zaak geven in ruil voor stilzwijgen van de Duitse ambassade. Hij oppert hoe gevoelig de situatie in Rome is door de aanwezigheid van priesters uit landen die in oorlog zijn met de Duitsers en dreigt *“dat het hem niet zal blijven lukken de militaire leiding in toom te houden”*. Hij insinueert ook in bedekte termen dat de extraterritoriale zones in Rome problemen opleveren.

Uit de documenten blijkt dat het overleg grimmiger werd: *“En zo gaat het maar door. Deze twee leeuwen (Tardini en Von Weiszäcker) van de voorzichtige diplomatie bevechten elkaar met beleefde frasen om hun antipathie te camoufleren. In zo'n uitwisseling is elk uitgesproken woord, elke nuance in de toon, van belang.*

En terwijl de woorden hoffelijk blijven, zijn de onderliggende spanningen dat zeker niet, verre van dat zelfs. Het is op je vingers na te tellen dat de Duitsers het Vaticaan er publiekelijk van beschuldigen de kant van de geallieerden te kiezen”.

Er komt overleg op het hoogste niveau, tussen de staatssecretaris, kardinaal Maglione, en de Duitse ambassadeur Von Weiszäcker.

In de voorbereiding van dit gesprek komt een cruciaal punt op tafel dat Berlijn door de Duitse ambassade geheel buiten de zaak is gehouden. Het feit dat Berlijn niet vanaf het begin over de zaak ingelicht was, was belangrijk voor Tardini. Hij veronderstelde dat de Duitse ambassade bang was dat ze te ver waren gegaan. Hij werd hierin bevestigd toen ambasademedewerker Von Kessel meedeelde dat het *“goed zou zijn als de ambassade aan Berlijn zou kunnen laten weten dat het incident is afgesloten”*.

Toen bovendien diezelfde Von Kessel nog signalen afgaf over verschil in opvatting tussen de Duitse ambassade en de nazi's, lag er een sterke troef in handen van de Vaticaanse curie.

Kardinaal Maglione eiste formele zekerheid van de Duitse ambassade dat het extraterritoriale eigendom vanaf nu zou worden gerespecteerd. Belangrijk argument voor Maglione was dat al diegenen die waren ondergedoken in de gebouwen van het Vaticaan, zouden worden beschermd.

En zo geschiedde. Maglione had zijn diplomatieke gelijk gekregen.

Maar Anselmus?

Johan Ickx: *“Wat misschien verrassend is, is dat Maglione niet één keer de naam van pater Musters noemt, bovendien ook niet rechtstreeks vroeg om zijn vrijlating, terwijl dat toch de aanvankelijke reden was waarom het Bureau de ambassadeur had uitgenodigd. Het zou kunnen dat ze nieuwe (maar foute) informatie hadden gekregen dat Musters bezweken zou zijn onder de druk. Bovendien zou door argwaan te wekken bij de Duitsers over het belang van deze Augustijner pater de hele Rome Escape Line wellicht in gevaar worden gebracht, niet alleen de dappere mannen die het organiseerden maar ook al diegenen die hielpen bij de vluchtacties.*

Hij vervolgt: ***Een keiharde realiteit van de oorlog is dat de soldaten vaak opgeofferd worden op het altaar van de diplomatie. Misschien moeten we er niet meer achter zoeken”***. Volgens Johan Ickx is Anselmus *“meer dan ooit een held”*.

Tot slot

Het boek zal de komende tijd in meerdere talen worden vertaald; we hopen dat er ook een Nederlandstalige uitgave zal komen.

Het verslag van Johan Ickx heeft ons, familie, geraakt: er is een diplomatiek geschil uitgevochten over het hoofd van Anselmus. Het is zoals het werkt natuurlijk, maar het is wrang te beseffen dat onze opa en oma en onze moeder en haar broers thuis met smart zaten te wachten op bericht van Anselmus en zich grote zorgen maakten. Gelukkig wisten ze niet dat hun zoon en broer gemarteld werd door de Gestapo terwijl de diplomaten hun *snavel*s bleven slijpen en na afloop elkaar ongetwijfeld de hand schudden.

Dat besef zal er vast en zeker ook in het Vaticaan en bij de Italiaanse en Britse regering zijn geweest. Anselmus heeft na de oorlog grote waardering gekregen vanuit het Vaticaan en ook privileges. Waarschijnlijk zelfs wel een vorm van een schadevergoeding waardoor hij na de oorlog een leven heeft kunnen leiden dat bij hem paste. We vermoeden dat hij hierdoor heeft kunnen kiezen voor ander apostolisch werk dan binnen de muren van het klooster en bij de opleiding van seminaristen. Zijn heldenedrag is beloond.

Hij heeft zich ongetwijfeld met overgave en plezier bezig kunnen houden met de zaligverklaring van zuster Marie-Adolphine. Nu we dit verhaal van Johan Ickx kennen, begrijpen we beter waarom hij toch is teruggekeerd naar Gent.

Na zijn vlucht in Florence en zijn terugkomst in Rome heeft Anselmus moeten herstellen van zijn verwondingen. Zijn vrienden en vriendinnen in de strijd zullen hem daarbij goed hebben geholpen; velen hadden mogelijk hun leven te danken aan zijn zwijgen tijdens de verhoren.

Het bevreemdde ons steeds dat hij in 1945 terugkeerde naar zijn klooster in Gent van waaruit hij in 1937 naar Rome was vertrokken. Uit de keuzes die hij maakte en uit tal van documenten die we in ons bezit hebben blijkt dat Anselmus niet veel op had met het kloosterleven in Gent. Hij was een man van de wereld, hij was een prediker, hij had een groot netwerk met veel vrienden. Hij was een modernist en we denken dat Anselmus niet zo geschikt was voor het kloosterleven. Toch ging hij terug. Het kan niet anders dan dat de

aanstaande zaligverklaring van zuster Marie-Adolphine een belangrijke rol speelde.

In 1943 had paus Pius XII besloten de zaligverklaring te effectueren die onder paus Pius XI in gang was gezet in 1926. Anselmus zat in Rome dicht bij de bron en was natuurlijk tot in detail op de hoogte; hij zal – Anselmus een beetje kennende – zich zeker hebben bemoeid met activiteiten in Rome rond de zaligverklaring.

In zijn Gentse periode van 1945 tot 1950 heeft hij intensief contact onderhouden met mensen uit Ossendrecht, onder wie Dien Mous, met wie hij in 1946 een script schreef voor een toneelstuk over het leven van zuster Marie-Adolphine. Hij kondigde in diverse kranten de zaligverklaring aan, schreef een uitgebreid artikel in de Leidsche Courant over Marie Adolphine en was betrokken bij het initiatief om met een Ossendrechtse delegatie naar Rome te gaan om bij de zaligverklaring aanwezig te zijn. Hij was daar samen met de delegatie op 24 november 1946 en zal zeker een goede gids zijn geweest in het Vaticaan en in de stad Rome waar hij de straten en steegjes heel goed kende. ♣

1946: Anselmus (midden) in Rome om de zaligverklaring van de Ossendrechtse zr. Marie-Adolphine te bepleiten.

Informatie over Anselmus en over de Rome Escape Line kunt u vinden op de website: <https://anselmus-musters.jouwweb.nl/>

Foto's op pagina 22 en 27 zijn eerder verschenen in Tijding 2016-2.

Foto's en info op pagina 20, 23 en 25 komen van het internet.

Boer Belde telt nu wandelaars in plaats van koeien

door Willem de Weert

Jarenlang wandelden de koeien van Piet Belde van de stal naar De Kleine Meer. Nu volgen wandelaars van achter zijn erf route *Fuut* of *Konijn* van Natuurmonumenten¹.

Ik kwam Piet voor het eerst tegen op een voorlichtingsavond over het 'Plan Jagersrust' op de Volksabdij in Ossendrecht². Bij toeval kwam ik naast hem te zitten. We raakten aan de praat. Hij had te horen gekregen dat de omgeving van Jagersrust voortaan onder de 'Ecologische Hoofdstructuur' viel³. Zijn akkers en weilanden moesten natuur worden. 'De boeren zijn tegen, maar we kunnen het niet tegenhouden.' Ik luisterde. 'De

boerderij kan ik aan DLG verkopen⁴. Wat zouden ze daarmee gaan doen?' vroeg hij zich hardop af. Ik raakte hem ongetwijfeld diep in het hart toen ik antwoordde: 'Afbreken'. Hij verschoot. Direct had ik spijt van mijn opmerking. Piet Belde (82) is samen met zijn jongere broer heel zijn leven veehouder geweest op de boerderij aan de Abdijlaan 43. De boerderij, dat was zijn leven.

1. Het wandelpad 'Fuut' is 4 kilometer en start bij de beheerschuur Brabantse Wal aan de Abdijlaan in Ossendrecht. Hier loop je op de flanken van de Brabantse Wal, langs vennen, bossen en zandverstuivingen rond De Kleine Meer.

Wandelpad 'Konijn' is 2 km met speelse opdrachten voor kinderen en loopt ook langs enkele vennen.

Bron: Grenspark Kalmthoutse Heide

2. Jagersrust ligt op de Brabantse Wal tussen Ossendrecht en Hoogerheide. Het bestaat uit een mengeling van natuur- en landbouwgebieden (85 ha). Het landbouwgebied ligt midden in het Natura 2000-gebied op de Brabantse Wal. Hierin liggen onder meer een aantal zeer kwetsbare vennen, zoals het Moseven, De Kleine Meer en De Groote Meer. Deze voor West-Europa unieke wateren dreigen door toenemende verdroging en eutrofiëring (het voedselrijker worden) hun natuurlijke kwaliteit te verliezen.

3. De Ecologische Hoofdstructuur (EHS) is een netwerk van bestaande en toekomstige natuurgebieden in ons land die onderling verbonden zijn. De EHS is bedoeld om het uitsterven van planten en dieren tegen te gaan en om het mogelijk te maken dat soorten zich verspreiden. De EHS is ingesteld in 1990 en heet sinds 2013 Natuur Netwerk Nederland. De omvorming naar natuur moet bijdragen aan het herstel van de vennen op de Brabantse Wal, met name De Kleine en Groote Meer.

4. Dienst Landelijk Gebied (DLG) was tot 1 maart 2015 een Nederlands overheidsorgaan, vallend onder het Ministerie van Economische Zaken. De dienst was het grondbedrijf van de overheid in het landelijk gebied.

Piet Belde: 'Hoe tel je koeien? Je telt alle poten en deelt dan door 4.'

Beheerschuur

In de jaren erna ging ik regelmatig bij Jagersrust wandelen om de ontwikkelingen te volgen. Op een gegeven moment zag ik bij het erf een bord staan: Recreatie- en beheerschuur Brabantse Wal. Natuurmonumenten. Ik reed over de nieuwe oprit naar de schuur achter op het erf waar een parkeerterrein was aangelegd. Piet was achter een hek dat zijn erf nu in tweeën deelde, de kippen aan het voeren. 'Ken je me nog?' vroeg ik. Hij moest even nadenken. We raakten weer aan de praat, over koetjes en kalfjes, over boeren en natuur. 'Mag ik jouw verhaal eens opschrijven?' vroeg ik. Piet ging akkoord, maar de tijd verstreek zoals dat gaat. Eind vorig jaar sprak ik hem na lange tijd opnieuw. Intussen was al het land rond zijn huis natuur geworden, of 'wat daar voor door moet gaan, want ik zie vooral Jacobkruiskruid'.⁵ Ik was nog steeds welkom maar pas in het nieuwe jaar. 'Want weet je dat nog niet? Ik heb een relatie. Heel mijn leven ben ik alleen geweest.

Nu weet ik pas wat ik gemist heb.' 'Hoe ouder hoe gekker', antwoordde ik. 'Nou, zo gek doen we niet.' Ik zag in zijn ogen dat hij gelukkig was.

Voordeur

Op een koude middag in het nieuwe jaar zoek ik bij de voordeur de bel. Niet te vinden. Ik loop rechts om de boerderij heen. Hoewel het luik naar de ren openstaat zitten de kippen binnen. Brave kippen. Niemand te zien. De deur van de stal zit op de grendel. Dan maar links om het huis heen. Bij de achterdeur zit wel een bel, twee zelfs, eentje met een drukker en een ouderwetse bel met een klepel. Piet doet open. Een hand geven doen we niet, anderhalve meter afstand. 'Ik stond aan de voordeur,' zeg ik. Hij glimlacht: 'Die gaat alleen open als ik in de kist naar buiten ga.' 'Nog even wachten Piet, want ik moet je verhaal nog opschrijven.' Hij lacht. 'Doe je jas uit, ga zitten. Ik moet eerst even de ogen van mijn vriendin druppelen.' Op de bank zit Jo die me vriendelijk toeknikt.

---

5. Landbouwgrond die uit productie wordt gehaald is voedselrijk. De bodem begroeit dan met brandnetels, distels en Jacobkruiskruid. Als er geen mest meer wordt toegevoegd en als de bodem extensief begraasd wordt, verdwijnen deze pioniersplanten langzamerhand en komen er meer bijzondere soorten voor in de plaats.

Boerenbond

Op het lage leestafeltje ligt Nieuwe Oogst het blad van de ZLTO. Als boer blijf je het nieuws volgen, ook al ben je met pensioen. Piet was bestuurslid toen de belangenorganisatie nog 'R.K. Boerenbond' heette. Hij is ook lid van De Zonnebloem en de bejaardenbond KBO. Op het dressoir staat een fotolijstje: Piet met twee hondjes, de jongste in de armen. 'Kijk eens hoe zwart mijn benen zijn. Ik zat boven op de peekuil. Toen was ik een jaar of zes. Een oudere foto heb ik niet.'

Piet als jongetje van zes jaar rond 1945

Aan de muur hangt een zwart-witfoto van de familie Belde. De kinderen Piet, Frie (†), Cor, Tiest en Jac staand, met daarvoor op een stoel vader Jan en moeder Fika.

'Vader stierf plotseling aan een hartaanval. 30 november 1964, hij was maar 61, die morgen vergeet je nooit. Moeder is gelukkig nog 91 geworden.' Piet en zijn jongste broer moesten de veehouderij overeind zien te houden.

De oorlog

'Ik ben van vóór de oorlog. Geboren op 24 mei 1939. Van de oorlog weet ik weinig zelf, wel veel van horen zeggen. Dat vader door het halve maantje zag hoe de Engelsen vanaf Putte steeds dichterbij kwamen. Er zaten bij ons Duitsers in de kelder. Op een gegeven moment was het front zo dichtbij dat die Duitsers ons weg wilden. We waren niet alleen met ons gezin, want Toon Simons en zijn vader Willem waren kruipend door sloten naar ons toe gekomen. Toon heeft nog een andere broek gekregen omdat zijn eigen broek onder de modder zat. Ze waren onderweg beschoten. Een kogel vloog dwars door zijn tabaksdoos, die heeft hij nooit weggedaan. We hebben de koeien losgemaakt en zijn over de Abdijlaan, toen nog een zandweg, naar Huijbergen gelopen. De koeien hebben we op 't Eiland achtergelaten. We zijn op de Demerhoeve ingetrokken bij Van Agtmaal, wat ook een jong gezin was. De volgende dag kwamen die Duitsers uit onze kelder daar ook aanlopen. Ze waren op de terugtocht en wilden melk hebben. Die betaalden ze netjes, maar met geld uit onze spaarpotjes, zag moeder. Janus de Weert ging daarna de koeien melken, maar die hebben we niet meer teruggezien. Hij is dwars door het front terug naar Ossendrecht gelopen. Diezelfde Duitsers hebben ons ook daar weer weggejaagd. Toen zijn we bij de boerderij van Van Aart in de Bredestraat beland en daar zijn we uiteindelijk bevrijd.'

Vluchtelingen

'Ik kan nog kwaad worden als ik op televisie zie hoe oorlogsvluchtelingen soms behandeld worden. Dat komt omdat je het zelf hebt meegemaakt, ook al weet ik er zelf bijna niks meer van. Wel dat er een uitgebrande tank tegen ons huis stond toen we na de bevrijding een kijkje kwamen nemen. Dan kun je wel klein zijn, maar dat blijft je bij. Van onze boerderij was niks over, alles kapot geschoten, alleen een stalmuur stond overeind. We hebben bij Pijnen aan de Postbaan gezeten tot ons huis provisorisch was opgeknapt. Als ik nu aan het spitten ben in de moestuin, komen er nog steeds patronen uit de oorlog⁶

---

6. In oktober 1944 is rond Jagersrust fel gevochten. Bij het schoonmaken van De Kleine en Groote Meer werd nog oude munitie gevonden. Op wandeling Fuut om De Kleine Meer zijn naast het pad de ronde kraters van granaatslagen te zien.

naar boven. Vader pachtte de boerderij van Van der Velden uit Middelharnis en heeft die met eigen middelen weer opgebouwd. Hij kon in 1954 de boerderij kopen en heeft die toen verbouwd. We begonnen met 1 rij koeien, zes of zeven stuks, die 's morgens om zeven uur gemolken werden. Met de hand. Vader kocht pas een melkmachine toen ik in dienst moest. Voor het voer verbouwd we rogge, lupine en spurrie⁷. We huurden ook land bij om suikerbieten te zaaien.'

Vader Jan Belde staat voor de in 1954 aangekochte en verbouwde boerderij. De oude boerderij werd in oktober 1944 verwoest.

---

7. Spurrie is een groenbemester die groeit op alle gronden, ook op zeer arme zandgrond zoals op de Brabantse Wal.

Wild

'Vader kwam van Borgvliet. Hij heeft als kind een tijd op de boerderij aan de Lange Teen gewoond. Daar kwam de dochter van Cuypers wel eens spelen. Zij trouwde later met die Franse graaf De Chambure. Die zag ik altijd als jonker Pol (Cogels van de Groote Meer) drijfjachten hield. Dan moesten wij als jongens het wild opjagen, dwars door de bramenstruiken, maar daar hadden we plezier in. De graaf was al net zo zuinig als zijn vrouw. Als zijn schot miste vond hij het jammer dat hij de kogel voor niks had afgeschoten. Van het wild kregen we niks mee. Er zat vroeger veel meer wild dan nu: eenden, waterhoenen, fazanten en konijnen. Waarom weet ik niet. Cogels zette bij mijn weten geen fazanten uit. Door de myxomatose (konijnenziekte) misschien. Omdat de vennen droog staan? Omdat de landbouw veranderd is? Zeg het maar.'

Vennetjes

'In 1959 is de Abdijlaan geasfalteerd. De weg was na de oorlog half verhard met puin van het klooster in Huijbergen dat afgebrand was. De aannemer wou voor de aanleg van de weg een zavelberg, geel zand, achter onze boerderij kopen. 'Die kun je krijgen, als je de vennetjes voor het huis dichtschuift,' zei vader. 'Dat was weer weiland extra. Twee van de drie vennen vielen nooit droog. Dat is nu wel anders. 's Winters schaatsten we erop. De aannemer heeft toen ook een eiken wal die in de weg stond voor de verbreding van de Abdijlaan, in het ven gereden.' Boven de televisie hangt een foto van het ven zoals het was. In het midden is een eilandje met rodo-dendrons. Het ven is door Natuurmonumenten een paar jaar geleden uitgegraven. 'Niet precies zoals het was,' zegt Piet. 'Het ven heeft nu aflopende oevers in plaats van steile zoals toen. Bij het uitgraven van het ven kwamen de draineerbuizen bloot die we aangelegd hadden om het land te ontwateren.' Het verbaast Piet nog steeds dat bij de herinrichting van Jagersrust de boeren niets gevraagd is. 'Een boer kent zijn eigen land toch het best. Maar de groene jongens zullen het wel beter weten. Al die waterplantjes en zo.'

Het ven voor de boerderij dat in 1959 gedempt werd, is opnieuw aangelegd.

Broer Frie op de slee met het paard waarmee spurrie van het land gehaald werd.

Schaalvergroting

Zoals alle boeren deden ook Piet en zijn broer mee aan de schaalvergroting. 'In 1975 hebben we een ligboxstal bijgebouwd voor 75 melkkoeien. Het jaar daarop was direct een droge zomer en hadden we niet genoeg wintervoer. We moesten mais en zaadhooi (graszaad dat gedorst is) bijkopen. De 20 hectare land rond ons huis was later niet voldoende, dus pachtten we grond bij langs de Putseweg, in Huijbergen en een dijk in Woensdrecht. Toen hadden we 42 ha in totaal. Later zijn we ook dikbillen gaan fokken. Moest je 's nachts de veearts helpen bij de keizersnede. Toen we in de jaren negentig moesten stoppen hadden we 240 stuks vee. De zoon van mijn broer die het bedrijf wél voort wilde zetten, is naar Zeeuws-Vlaanderen verhuisd.

Ik ben hier geboren en ze krijgen mij niet meer weg. Ik heb daarom alleen de stallen aan DLG verkocht. De ligboxenstal, de potstal en de zeugenstal hebben ze afgebroken. De materialenschuur was nog vrij nieuw en hebben ze laten staan. Dat is nu een werkschuur en vergaderruimte van Natuurmonumenten geworden, met een eigen oprit en parkeerplaats.'

'Zullen we daar eens gaan kijken,' stel ik voor. 'Dat is goed, dan trek ik mijn laarzen en een jas aan, want het is fris en nat buiten.'

Piet Belde voor het bord van het Grenspark achter op het erf

Kleine en Groote Meer

We lopen door de stal, nu Piets rommelschuur ('ik ben aan het opruimen hoor') naar buiten. Op het erf warmen een paar wandeldames zich op in de zon tegen de muur van de schuur. Hij groet ze vriendelijk. 'Ik maak vaak een praatje met de wandelaars. Wat woon je hier mooi, zeggen ze dan. Maar ze weten niet hoe hard we vroeger moesten werken. Dat we midden in de natuur liggen, vonden we normaal.' Onder het informatiepaneel van Natuurmonumenten staat een kist met oranje rugzakjes. 'Die zijn voor de kinderen als ze wandelroute Konijn gaan doen. Die kist kan open met een code of zo, maar daar heb ik geen verstand van.' We lopen door naar De Kleine Meer dat achter de boerderij ligt. 'Op een dag vroeg jonker Pol (Cogels) of we misschien interesse hadden om onze koeien in De Kleine Meer te laten weiden. Want dat groeide dicht met lisdodden, die sigaren weet je wel. Toen hebben we een afrastering gezet en konden we ons vee zo vanuit de stal over het pad naar het meer drijven. Die lisdodden waren binnen een jaar weg. Op een dag waren we de koeien kwijt. Stonden ze een eind verder buiten de draad. In het diepe stuk hadden we geen weipalen geslagen, maar die beesten bleken heel goed te kunnen zwemmen. Toen er nog water in De Kleine Meer stond broedden er heel veel meeuwen. Die kwamen met hoogwater van 't Scheld hier naar toe. Als kind haalden we soms nesten leeg. Weet je dat die best goed smaken, meeuweneieren. Volgens mij zijn de meeuwen verdwenen toen ze in 1984 de Oesterdam aangelegd hebben.

Droog

We kijken over een uitgestrekte kale lege vlakte waar eigenlijk water hoort te staan. In de verte blinkt een miezerig plasje. De Kleine Meer (30 ha) en Groote Meer (80 ha) staan al tientallen jaren droog. Om dat op te lossen is er een kilometerslange pijpleiding van Kortenhoeff bij Hoogerheide en van het Stappersven op de Kalmthoutse Hei over de grens naar hier aangelegd. 'Maar als de waterstand daar ook laag is, stroomt er geen wa-

ter deze kant op.' Piet verbaast zich erover dat er tegenwoordig voor alles subsidie is. 'De meren zijn al twee keer helemaal schoongemaakt. Het mag wat kosten, miljoenen, dat is wel belastinggeld toch? Vroeger vielen de meren ook droog, maar niet zo lang. In 1947 brandde De Kleine Meer uit toen het een droge zomer was. Cogels was toen bang dat het vuur naar De Groote Meer zou overslaan. Ik denk dat de meren tegenwoordig droog staan omdat de grondwaterstand te veel gezakt is en ook omdat er geen leem onder zit. Het Zwaluwmoer bijvoorbeeld valt nooit droog en dat ligt ernaast.'

De Kleine Meer stond ook afgelopen winter vrijwel droog.

Vuile sokken

'En maar drinkwater oppompen hé. Vroeger gingen we allemaal achter elkaar in dezelfde teil, onze zus eerst, dan wij de broers, en dan de nog vuile sokken er een keer er achteraan. Nu staat iedereen elke dag onder de douche. En de boeren zijn gaan beregenen. Dat deden wij vroeger niet. In augustus ging alles van het land. Met Putse kermis waren de aardappelen van het veld. Nu staan ze er met Allerheiligen soms nog op. Er wordt tegenwoordig eerder geplant en later geoogst. De gewassen zijn doorontwikkeld om meer opbrengst te hebben. Ook de gewasbescherming is sterk verbeterd. Wij werkten vroeger met parathion, zonder masker. Wisten wij veel. Sommige boeren zijn daardoor niet oud geworden.'

---

8. Parathion is een zeer krachtige insectenverdelger. De stof is kankerverwekkend, kan geboortefwijkingen veroorzaken en het DNA beschadigen. Het gebruik is in heel de EU inmiddels verboden.

Ven en bos

We lopen door richting het 'drie gemeenten punt' (Huijbergen, Ossendrecht, Woensdrecht). Ook hier ligt een ven droog. 'Het is na de hittegolf van vorig jaar droog gevallen. Dat heb ik niet eerder gezien. We leerden hier zwemmen. Je kwam na het zwemmen meestal zwarter uit het water dan dat je er in ging.' 'Die vennen zijn toch oude leemputten?' vraag ik. 'Nee,' zegt Piet, 'daar zijn we net langs gelopen. De leemputten zijn die kuilen in het bos. Vroeger schijnt hier een veldoven gestaan te hebben, vandaar de putten. De pannenfabriek heeft er nog bodemonsters genomen, maar dat is niks geworden.' Op de weg terug wijst Piet op de resten van een hoge populier die languit naast het pad ligt. 'Ze laten die omgevallen bomen gewoon liggen. Dat zou vroeger geen waar zijn. Wij gebruikten het bos voor van alles en nog wat. Dat afgebroken hout was musterd om de kachel te stoken en we raapten proppen (dennenappels). De mensen staken mos voor de azaleakwekerijen en ze sneden buntgras (pijpenstrootje). Natuurmonumenten laat alles verwilderen.'

Vleermuizen

We bekijken de boomgaard. Een bordje vertelt dat die is aangelegd op kosten van Libelle. Het damesblad had een prijsvraag uitgeschreven en de winnaars kregen een fruitboom. Piet vertelt dat hier vroeger een familie uit Delft kwam kamperen met een heleboel kinderen. 'Die vonden het prachtig midden in de natuur.' Even verder staat een 'insectenhotel'. We besluiten de wandeling bij het vleermuizenverblijf dat in de diepe mestkelder zit, onder de afgebroken stal. We banen ons een weg door het kreupelhout om erbij te komen. 'Kijk hier zitten de vliegopeningen, net de gleuven van een grote brievenbus. Daar hebben ze nog de scherpe kantjes van afgevijld zodat die beestjes hun vleugels niet bezeren. Maar ik geloof niet dat er veel vleermuizen in zitten.' We zien op het talud van de sloot de sporen van een ree. Dat dan weer wel.

De ingang van het vleermuizenverblijf in de mestkelder onder de afgebroken stal. →

---

9. In Nederland valt meer regen dan vroeger. Dat komt door de klimaatopwarming. Maar in de warmere zomers verdampt er door de hogere temperaturen meer water dan er door de neerslag valt, waardoor de bodem uitdroogt.

Weer

Natuurlijk moet je met een boer ook over het weer spreken. Piet houdt vanaf 1977 tot de dag van vandaag precies bij hoeveel neerslag er valt. Hij schrijft het op in maandelijkse statistieken. 'Kun je zien dat het klimaat verandert Piet?' vraag ik. Zijn vinger glijdt over de rijen cijfers. 'Moeilijk te zeggen', luidt zijn antwoord. 'Ik zie wel dat het deze eeuw wat natter is geworden, zo'n 100 tot 200 mm per jaar. Deze eeuw viel in vier jaren al meer dan 1000 mm, vorig jaar nog 915 mm. Maar ja, 2003 was met 656 mm het droogste jaar in mijn schrift. Dus zeg het maar.'

Na een bak koffie en een chocoladewafel nemen we afscheid. Piets levensverhaal is dat van de kleine Brabantse boer op de zandgrond die meeding in de schaalvergroting. Van zeven naar 240 koeien, van parathion spuiten naar de mestboekhouding en stikstofwetgeving. Een boer die nu plaats moet maken voor de natuur. De parkeerplaats van Natuurmonumenten staat vol met auto's, veel Belgische kentekens ook. Soms telt Piet de wandelaars naar De Kleine Meer, net zoals hij vroeger zijn koeien telde. ♣

Ik zie, ik zie wat jij niet ziet...

door Ad van Loenhout

Met enige regelmaat wandel ik over de Trambaan in Ossendrecht. Soms loop ik door tot de Burgemeester Voetenstraat en ga over de Onze Lieve Vrouwe ter Duinenlaan en Putseweg naar huis. Een andere keer ga ik over de Schapendreef terug. Of ik ga net voor hoeve Calfven rechtsaf over het 'Sjaak van Loonens drijfke' en loop richting polder. Ik had al heel wat keren over de Trambaan gewandeld voordat ik het onderwerp voor mijn serie zag. Ik nodig je uit om mee te gaan kijken en dan vertel ik ook wat bijzonderheden over de omgeving. Daarvoor ben ik in mijn bibliotheek gaan zoeken en op internet gaan rondkijken. Een deel van mijn bibliotheek is digitaal, met o.a. alle afleveringen van De Tijding. Veel van wat ik hierna schrijf heb ik daar gevonden

Het werd een ware ontdekkingsreis. Ik heb nooit geweten dat er op de anderhalve kilometer tussen hoeve Calfven en de Burg. Voetenstraat zoveel historie voor het oprapen ligt. Dat de Trambaan zijn naam te danken heeft aan de stoomtramverbinding tussen Antwerpen-Bergen op Zoom-Tholen (ABT) zal voor niemand een verrassing zijn. Dat het karrenspoor waar de trambaan op werd aangelegd al in 1748 op een kaart werd ingetekend en een van de oudste wegen van Ossendrecht was, misschien wel. De ABT was tussen 1882 en 1934 in gebruik, opgericht voor het vervoer van suikerbieten, maar ook ingericht voor het vervoer van passagiers. Achter hoeve Calfven staat het enige fysieke overblijfsel van de trambaan: het weeghuisje. Een prachtig gebouwtje wat omstreeks 1925 werd gebouwd.

Het volgende stukje historie ligt, halverwege tussen hoeve Calfven en de Berg-

hoeve, in de berm van de kruising Trambaan/Vierwindenlaan: de geuzenkei. Precies op de plaats waar in vroeger tijd de grens was tussen heerlijkheden Ossendrecht en Hoogerheide. De échte geuzenkei viel eind jaren 70 van de vorige eeuw in stukken uit elkaar. De steen die tegenwoordig de naam draagt is een waardige vervanger. Uit de overlevering is een anekdote bekend dat de steen zijn naam zou hebben gekregen in de tijd van de Tachtigjarige Oorlog toen de katholieken werden onderdrukt en de mensen die zich tegen de Spanjaarden verzetten geuzen werden genoemd.

Over hoeve Calfven en de Berghoeve is in verschillende Tijdingen en ook in het boekje 'Ossendrecht in vertellingen' al veel geschreven. De benaming 'Piramide van Ossendrecht' komt niet voor in de Tijdingen. Wel de naam 'Belvédère'. Daarover dadelijk meer.

Toen ik over de Trambaan wandelde, lopend in de richting van de Burg. Voetenstraat, was het zonnig en net voorbij de Vierwindenlaan werd ik getriggerd door het felle licht van de zuidelijke hemel wat zichtbaar was tussen de bomen aan weerszijden van de Trambaan. Ik zag toen mijn onderwerp: de overeenkomst met het schilderij 'Landschap met hooimijten' wat de Vlaamse schilder Emmanuel Viérin (1869-1954) in 1906 maakte. Dat kon ook bijna niet missen. Viérin wordt gerekend tot de groep luministen die in het begin van de 20e eeuw in België haar hoogtijdagen kende en van wie het werk wordt gekenmerkt door sterke lichteffecten. Het licht op de Trambaan was die middag ook sterk waardoor het landschap op de achtergrond vervaagde. Net als op het schilderij. Hooimijten staan er niet, maar zie jij wat ik zie?

Emmanuel Viérin werd geboren in Kortrijk en overleed er op 84-jarige leeftijd. In de jaren van de Grote Oorlog (1914-1918) vluchtte hij, samen met één miljoen landgenoten, naar Nederland en woonde eerst twee jaar op het landgoed Iepenoord in Oostkapelle en daarna nog twee jaar in het huis Ruimzicht in Domburg. Viérin had op de Koninklijke Academie in Antwerpen les gehad van Joseph Coosemans en net als veel van zijn vakbroeders trok hij aan het eind van de 19e eeuw naar het platteland om daar 'en plein air' te schilderen. Vooral naar Genk, Tervuren en de Kempen.

Vaak vraag ik me af waarom zoveel 19e-eeuwse kunstschilders onze omgeving links hebben laten liggen. Veel grote namen uit onze kunsthistorie hadden de trein en tram al wel ontdekt want toen de steden in het westen steeds verder uitbreidden gebruikten ze die om het ongepte Nederland te ontdekken en ontstonden kunstenaarsdorpen zoals Veere en Domburg. Toch was het maar een enkeling die hier werkte en voor zover ik weet zijn Marten Melsen uit Stabroek, Francois Lamorinière uit Antwerpen, Willem van Dort en Jan Baartmans uit Bergen op Zoom, de meest bekende.

Ook Viérin, liefhebber van de natuur en ruimte, heeft onze omgeving links laten liggen. In letterlijke zin was het rechts want toen hij op Walcheren woonde is hij enkele keren met de trein naar Dordrecht gereisd waar zijn werk tentoongesteld werd. Die verbinding - tussen Vlissingen en Roosendaal, via Bergen op Zoom - was in 1872 gereed gekomen en de reizigers werden onderweg getrakteerd op indrukwekkende uitzichten.

Zou Viérin na de passage van de Kreekrakdam, net vóór de trein zou afbuigen naar het noorden, de steilrand hebben gezien? De naam Brabantse Wal was nog niet uitgevonden en de oude naam Langerugge was al eeuwen in de vergetelheid geraakt. In de jaren dat Viérin op Walcheren woonde was al bekend dat on-

ze omgeving veel te bieden had.

Jacobus Craandijk (1834-1912), predikant en eerste wandelpionier van Nederland, die ook veel gebruik maakte van de tram en trein om naar een nieuw wandelgebied te reizen, had er in 1884 al over geschreven toen een van zijn 'zwerftogten' hem in onze omgeving bracht. Craandijk verbleef in Bergen op Zoom en een van die dagen stapte hij aan het eind van de middag in de tram om '*.... nog iets van Bergens heerlijke omstreken te zien om ons te overtuigen dat zij den inwoners aangename wandeltochtjes vergunnen. Er is vrij wat bosch en van eenigen heuveltoppen is het uitzigt ruim en rijk. Er zijn lieflijke paadjes door bouwland en hakhout, wilde zandsporen tusschen rijzige dennen, geheimzinnige plekjes in het weilige struikgewas, groene, digt begroeide dalkommen en belommerde beukenlanen. En soms, als wij een hoogte hebben beklommen, blinkt achter het donkere hout op den achtergrond, de prachtige Schelde in den gloed der dalende zon*'. Zou Craandijk die avond op de Trambaan zijn geweest? Ik geloof het direct. Als je zijn beschrijving leest rijd je als het ware met hem mee: Net voorbij Mattemburgh zie je rechts de belommerde Beukenlaan. Je passeert de Vinkenbergscheweg, het lieflijke paadje tussen het bouwland en het hakhout. Een paar kilometer verderop, als de tram moeizaam omhoog klimt uit de dalkom van de Calfvense bosloop naar het ruime en rijke uitzicht voorbij hoeve Calfven, zie je rechts het Scheldewater tussen de bomen glinsteren. In die tijd, wanneer de slikken van Hinkelendoord onder het opkomende water waren verdwenen, was de Schelde een stuk dichterbij dan tegenwoordig.

Nog steeds wordt iedereen die over de Trambaan loopt getrakteerd op het rijke en ruime uitzicht. Hét kenmerk van de Brabantse Wal, het 'unique selling point'. Of, zoals het in het boek 'Ontdek de Brabantse Wal' staat: 'een grote Belvédère. Gratis!'

Landweg met hooimijten (Emmanuel Viérin, 1906)

Trambaan (foto Ad van Loenhout, 2021)

Toen Emmanuel Viérin aan onze omgeving voorbij reed hadden veel welgestelden, uit Nederland én België, onze omgeving al lang ontdekt. Zij kochten hier grond, bouwden hun buitenverblijf én een belvédère. Soms was het een toren, soms een kunstmatige heuvel met een theehuis op het hoogste punt. De oudste belvédère in de Zuidwesthoek was waarschijnlijk die van het kasteel van Ossendrecht dat tot 1570 stond op de hoek van de tegenwoordige Trambaan en Burg. Voetenstraat. De restanten van de verhoging waarop de belvédère stond zijn nu nog zichtbaar in het noordelijke puntje van het plantsoen tussen de Trambaan en de Peeberg. Ik moet bekennen dat ik nog nooit van het kasteel van Ossendrecht had gehoord, laat staan dat er nog sporen van te zien zijn.

Ossendrecht kon zich in vroeger tijd beroemen op nóg een paar bijzondere landschapselementen. Op oude kaarten uit de 17e en 18e eeuw zijn bij de Hooge Hoeve, de oude naam van de Berghoeve, een '*terras en een starrenbosch*' te zien. Ook dit was voor mij nieuw. Ik vond de informatie in een presentatie die Jos Cuijpers, een erfgoeddeskundige uit Den Bosch, een aantal jaren geleden gaf aan het dorpsplatform Ossendrecht. Zoals vaak was de speurtocht naar informatie voor de afleveringen van mijn serie, een omweg. Ik had het allemaal kunnen vinden in de Tijdingen. Ik zal je de uitleg besparen hoe ik op de omweg belandde. Ik vond het niet erg. Integendeel, het was leerzaam!

In 2015 publiceerde Jos Cuijpers in het Historisch Geografisch tijdschrift een artikel over de Piramide van Ossendrecht waarin hij bepleitte dit unieke landschapselement in ere te herstellen. De vorm van deze piramide, een uit drie lagen bestaande terrasheuvel, is in ons land nergens meer te vinden. Het theehuisje wat er bovenop stond werd omstreeks 1832 afgebroken. Het sterrenbos, dat in de tweede helft van de 18e eeuw was aangeplant, werd gekapt in 1926.

De Piramide van Ossendrecht is er nog! Elke keer als ik er langs rijd probeer ik me voor te stellen hoe in vroeger tijd de mensen die te voet over '*den weg naar den Aanwasch*' onderweg waren naar de polder of naar huis, zich hebben gevoeld in de wetenschap dat de heer van Ossendrecht, Cornelis van Aerssen, vanaf zijn Belvédère op hen neerkeek.

Over de trambaan, of de weg die zo heet, en de andere belvédères die in de Zuidwesthoek hebben gestaan is nog veel meer te vertellen. Maar omdat ik de laatste regels nodig heb voor mijn tweede vergelijking, stop ik er mee. Alles is trouwens ook te vinden in de Tijdingen.

Voor mijn tweede vergelijking hoefde ik niet verder te wandelen want het plaatje presenteerde zich compleet. De Berghoeve, verstopt tussen het weelderige groen, achter het goudgele koren. Kan het mooier? Dat vond Jannes de Vries (1901-1986) een kleurrijke schilder van de Groninger ploeg ook toen hij in de jaren 60 van de vorige eeuw in het Groningse Eppenhuizen was. Een plat en weids landschap waar het goudgele koren zich koesterde in de zon onder de zomersblauwe lucht. Het schilderij dateert uit zijn laatste periode toen zijn werk zich kenmerkte door 'expressionistische dynamiek en schreeuwerige kleurstelling'. De Vries is niet mijn favoriete schilder van 'De ploeg'. Dat is Johan Dijkstra. Google maar eens op zijn naam. Het werk van De Vries kwam echter bij mij het eerst in gedachten toen ik op die zomerse middag stond te kijken naar de plaats waar ik de Berghoeve verstopt wist. Zie jij wat ik zie?

Bronnen:

'Ontdekt de Brabantse Wal' door Willem de Weert (2012)

'Ossendrecht onder de loupe' door Daniel en Tonnie Hugens-Verbrugge (Tijding 1981-1)

'Wandelingen door Nederland' deel VII door Jacobus Craandijk (1884)

'Belvédères in de gemeente Woensdrecht' Jos Cuijpers (2012)

'Half Ossendrecht verkocht' door W.A. van Ham (1979)

Boerderij in Eppenhuisen (Jannes de Vries)

Trambaan, zicht op de Berghoeve (foto Ad van Loenhout, 2019)

'Onze jongens in Indië 1945-1950' krijgen een gezicht

door Willem de Weert

Direct na de oorlog gingen 140 jongens uit Putte, Ossendrecht, Huijbergen, Hoogerheide, Woensdrecht en Heimolen naar Nederlands-Indië 'voor orde, recht en vrede'. Dat was hun missie, werd hen door de regering meegegeven. Vijf van hen zouden het vaderland nooit meer terugzien. Ze sneuvelden en liggen begraven onder de tropenzon. Nu, ruim zeventig jaar later is de geschiedenis van de gesneuvelden en zij die levend terugkeerden, opgetekend door Jan van Elzakker en Louis Minnebach, in woord en beeld. "We willen deze jongens letterlijk een gezicht geven voordat ze vergeten zijn."

Het verdriet van Woensdrecht

Jan en Louis kennen elkaar o.a. van de samenwerking in hun vorige boek 'Het verdriet van Woensdrecht'. Dat verscheen in 2019 in een oplage van 1.400 exemplaren. In dit boek beschrijven ze onder andere de dramatische gebeurtenissen in oktober 1944, toen de Slag om Woensdrecht woedde, maar ook de voorgeschiedenis en nasleep. "In dit boek wilden we de burgers, vaders, moeders, kinderen, mensen die het oorlogsgeweld aan den lijve ondervonden hadden, een gezicht geven en voor de toekomst vastleggen."

De auteurs Jan van Elzakker en Louis Minnebach leggen de laatste hand aan hun boek 'Onze jongens in Indië'.

Uit hun onderzoek bleek dat circa 70 burgers in Woensdrecht en Hoogerheide tijdens de Tweede Wereldoorlog het leven lieten. Ze werden allen in het boek genoemd. Na het verschijnen van het boek kwam onlangs nog een slachtoffer aan het licht. Het boek werd met veel lof ontvangen. Er is nog maar een klein aantal exemplaren verkrijgbaar.

Eigenlijk twintig jaar te laat

"Tijdens het schrijven van het boek besloten we al dat ons volgende onderzoek zou gaan over de jongens uit de huidige gemeente Woensdrecht plus de Heimolen (dat toen nog onder de oude gemeente Woensdrecht viel) die als vrijwilliger of dienstplichtige in Nederlands-Indië gevochten hadden. Over een tijd weet niemand nog wie die jongens wa-

ren. Eigenlijk zijn we met onze speurtocht twintig jaar te laat. Op twee na zijn alle soldaten van toen inmiddels overleden. Dat is wel spijtig, maar we hopen dat hun kinderen en familie het boek weten te waarderen. En natuurlijk iedereen die geïnteresseerd is in de lokale historie.”

Jeugdherinneringen

De motivatie om over 'Onze jongens in Indië' te schrijven komt bij Jan van El-

zakker voort uit zijn interesse in de lokale geschiedschrijving. Hij was op 27 maart 1977 met Fons Pijnen medeoprichter van onze heemkundekring Het Zuidkwartier en vult menige bladzijde in de Tijding met verhalen over (de omgeving van) Hoogerheide, zijn geboortedorp (1942) en woonplaats, waar hij, na vier jaar onderwijzerschap in Bergen op Zoom, de rest van zijn werkzame leven docent was aan de Edward Jenner Mavo. Zijn motivatie wordt ook gevoed door jeugdherinneringen. “Mijn vader,

In het museum Den Aanwas in Ossendrecht is een portretgalerij van de jongens die in de periode 1945-1950 uit de Zuidwesthoek naar Nederlands-Indië (Indonesië) uitgezonden werden.

De heen- en terugreis naar Nederlands-Indië ging per boot. De soldaten waren ongeveer een maand op zee. Voor velen was het hun eerste reis naar het buitenland en dan ook nog naar de tropen, met een minimale voorbereiding.

Cees van Elzakker, speelde bugel in fanfare de Scheldezones en telkens als er een Indië-ganger thuis kwam werd die feestelijk onthaald. Ik liep als kind vol verwondering achter de muziek aan. Ook fietste ik als achtjarige naar het Zandfort (voor een kind van toen een heel avontuur) om daar stiekem het heuveltje met kruis te bezichtigen dat daar was opgericht in de tuin van de ouders van Corneel van Hoof ter nagedachtenis aan hun zoon die in Indië gesneuveld was. Ik vond het vreemd dat na de officiële onafhankelijkheid van Indonesië (1950) zowel op de lagere school, middelbare school en kweekschool met geen woord gerept werd over wat daar gebeurd was.”

Lokale geschiedschrijving

Voor Louis Minnebach ligt dat anders.

Hij heeft geen directe herinnering aan de jongens die naar onze kolonie gingen. Maar hij heeft net als Jan een grote belangstelling voor lokale geschiedschrijving, in zijn geval dan voor Woensdrecht waar hij in 1952 geboren is en altijd bleef wonen. Hij heeft als oud-medewerker van het Kadaster een exacte achtergrond en affiniteit met computers. Dit was voor het in kaart brengen van alle gegevens over de Indiëgangers noodzakelijk en een vaardigheid die bij Jan -hij zegt het zelf- ontbreekt. Ook Louis is een gewaardeerd schrijver in de Tijding onder andere over de talloze cafeetjes die Woensdrecht telde. Hij heeft in zijn achtertuin een eigen café gebouwd, maar dat terzijde.

“Wij vullen elkaar goed aan,” zegt Louis, “Jan als verhalenverteller en ik die de tek-

sten orden en erin schrap, want mijn collega kan nogal uitvoerig van stof zijn,” voegt hij er met een glimlach aan toe. Jan knikt bevestigend. “Zonder Louis was dit boek nooit tot stand gekomen,” zegt hij, “uiteindelijk zijn het toch nog 300 bladzijden geworden.”

Onderzoek

Omdat vrijwel alle jongens die van hier naar Indië gingen intussen overleden zijn, konden ze geen ooggetuigen interviewen zoals de journalist Coen Verbraak en cultuurhistoricus David van Reybrouck afgelopen jaren deden. Met uitzondering dan van berichten op postkaarten en brieven die vanuit de tropen gestuurd werden aan familie en verering thuis, en op schrift gestelde herinnering zoals de brieven van Eduard Groffen. De schrijvers konden wel putten uit verhalen van zonen en dochters van de Indiëgangers, althans voor zover die ver-

teld werden.

Jan zegt daarover het volgende. “Veel mannen zwegen over hun oorlogservaringen, zelfs tegen hun vrouwen. Ze deelden die alleen op de bijeenkomsten van de Bond van Oud-Indië Militairen die jaarlijks in de zaal bij café De Zon plaatsvonden, bij uitbater Fons Jansen die zelf in Indië gezeten had. Naar de reden van het zwijgen kun je slechts gissen. Het kunnen traumatisch oorlogsgebeurtenissen geweest zijn, het moeilijk kunnen uiten van gevoelens, maar ook het feit dat er na de oorlog weinig oor was voor hun belevenissen. Iedereen moest aan de bak met de Wederopbouw en men had over het algemeen geen idee van wat daar zo ver weg had plaatsgevonden.”

Uitgesproken mening

Jan van Elzaker heeft zelf een uitgesproken mening over de koloniale geschiedenis. Die begon in 1602 met de

Een kaart of brief was vaak de enige vorm van contact. Wouter de Weert uit Hoogerheide.

oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), daarna de invoering van het Cultuurstelsel, het brute optreden van de machthebbers zoals dat door Multatuli beschreven werd, en het uitbuiten van de bevolking, overigens vaak met collaboratie van de lokale eilandvorsten. Een deel van het boek gaat daar dan ook over. “Ik zie het optreden van de Nederlandse militairen, zoals in de beruchte politieke acties, tegen deze achtergrond. Op de omslag van het boek staat dan ook gedrukt: *'We dachten naar Indië te gaan voor de bescherming van de bevolking, maar het was bescherming van het kapitaal.'* Hij is weinig vleienend over de rol van Koningin Wilhelmina, die nooit de moeite nam de kolonie te bezoeken, en van Prins Bernhard wiens rol nog deels in nevelen gehuld is. “Ik heb gaandeweg het onderzoek bewondering gekregen voor Soekarno die het aandurfde direct na het vertrek van de Japanners de onafhankelijkheid uit te roepen en dat immense eilandenrijk, zo groot als Europa, bij elkaar wist te houden. Ik zie de aanwezigheid van 'onze jongens' tegen de politieke achtergrond van de kolonisatie en dekolonisatie. Onze soldaten waren daar de speelbal van de politiek en van de grote ondernemingen die beide financieel belang hadden bij het overeind houden van de kolonie. Nota bene tegen de opinie van de wereldpolitiek in. Ik ben zeer benieuwd naar de uitkomsten van de onderzoeken naar onze aanwezigheid in Indië die in opdracht van de Tweede Kamer uitgevoerd worden en binnenkort gepubliceerd. Ik denk zomaar dat er nog de nodige zaken aan het licht komen.”

Andere tijden

Louis is wat minder uitgesproken dan Jan: “Het waren andere tijden dan nu, met veel minder kennis onder de bevolking over wat er allemaal in de wereld gebeurde en wat er in de koloniën speelde. Ik praat niet goed wat Nederland daar gedaan heeft, maar er waren ook goede zaken bij zoals de aanleg van havens, wegen en spoorlijnen, de ontwikkeling van de landbouw, het oprichten van schooltjes en dergelijke. Dat daarbij dwang gebruikt werd en dat de infrastructuur erop gericht was om de koloniale producten te exporteren, weet ik ook wel. Maar nogmaals, zo ging dat toen. Ik denk dat de meeste Indiëgangers oprecht vonden dat ze daar voor de goede zaak vochten. Dit verschil in denken zorgt ervoor dat zoveel mogelijk de beide kanten van de medaille in het boek belicht worden.”

← *Er werd veel wacht gelopen, licht bewapend patrouilleren op moeilijk begaanbare paden en wadend door rivieren, altijd in de angst in een hinderlaag te lopen en beschoten te worden.*

Frans van der Poel

Corneel van Hoof

Piet Verbiest

Marte Cornelisse

Louis de Vos

Vijf van de Indiëgangers keerden niet terug. Ze sneuvelden in Nederlands-Indië en zijn daar begraven (van Frans van der Poel was geen foto beschikbaar).

→ Kruis op ereveld in Semarang, Java: *Voor veiligheid en recht*

↓ Op de keurig onderhouden erevelden, zoals deze in Jakarta, liggen bijna 5.000 Nederlandse gesneuvelde militairen begraven (burgerdoden niet meegerekend).

Aan Indonesische zijde vielen naar vermoeden bijna 100.000 doden. De piek van de Nederlandse troepensterkte was 140.000 manschappen.

De jongens verbleven in eenvoudige kampementen onder de tropenzon. In hun vrije tijd rookten ze een sigaretje, soms in gezelschap van een aapje.

Golven

De schrijvers zijn erin geslaagd om bijna alle plaatsgenoten die vanuit hier naar Indië gingen in beeld te brengen met hun portret, geboorte- en overlijdensdatum, het regiment c.q. bataljon waarvan ze deel uitmaakten en een korte beschrijving over de persoon. In totaal onderscheiden ze twaalf 'golven' van manschappen die met de boot naar Indië voeren.

Sommigen maakten weinig mee omdat ze bijvoorbeeld een kantoorbaan had-

den, anderen waren betrokken bij militaire acties, raakten gewond en vijf overleefden het niet. Van hen zijn de graven afgebeeld op hun laatste rustplaats, de erevelden in bijvoorbeeld Jakarta, Bandung en Semarang. Van enkele tientallen mannen is een uitgebreid portret gemaakt onder de titel *Uitgelicht* omdat ze bijvoorbeeld uit eigen beweging als vrijwilliger gegaan waren, bij een speciale actie betrokken waren of er een bijzonder verhaal te vertellen is. Neem Jan van Meel die op de wikkel van een Kwatta-

reep die hij in Indië kreeg, een nummer zag staan. Dat bleek te horen bij de inpakster van de reep chocolade in Breda. Na terugkeer in Nederland zocht hij uit wie dat meisje geweest was. Het zou zijn vrouw worden! Of het verhaal van Jan Mangelaars uit Hoogerheide die onder de beruchte kapitein Westerling gediend had en in 1950 op een vals paspoort terugkeerde.

“We willen met dit boek de geschiedenis van de jongemannen uit onze gemeente die van 1945 tot 1950, vrijwillig of verplicht, naar Indië gingen, voor het nageslacht bewaren. Het is een eerbetoon aan jongens die amper buiten hun dorp waren geweest en minimaal voorbereid in de tropen moesten zien te overleven onder primitieve en gevaarlijke omstandigheden. Ze droegen wat ze meegemaakt hadden een leven lang mee. Velen van hen leden daar de rest van hun leven onder. Hun zwijgen mag nu gehoord worden.”

♣

Het boek “Onze jongens in Indië 1945-1950” van Jan van Elzakker en Louis Minnebach verschijnt in oktober 2021. Verkoopprijs €29,95 bij Primera Hoogerheide.

Alle zwart-witfoto's komen uit het boek *Onze jongens in Indië, 1945-1950*

Kleurenfoto's: Willem de Weert

→ *Piet Goossens en Johan van Opdorp uit Hoogerheide op de motor.*

IN MEMORIAM JOS HALTERS

Op 20 juni is Jos Halters, ereid van onze heemkundekring, in Oosterhout overleden, drie dagen voor zijn 87^e verjaardag.

Jos was afkomstig uit Den Hout en volgde de opleiding tot onderwijzer. Na vele jaren als leerkracht en hoofd der school in Amsterdam kwam hij in Ossendrecht wonen. Jos werkte in Hoogerheide aan de middelbare scholen, zelfs na zijn pensioen nog als invaller aan de Edward Jennermavo, waar hij grote vreugde vond in het lesgeven. Het plezier was wederzijds want ook de leerlingen waren content met zijn duidelijke uitleg, zijn overwicht en de vriendelijke sfeer tijdens zijn lessen. Jos was dermate veelzijdig dat hij in veel vakken bekwaam was om in te vallen. Een bonus dus voor de school en voor iedere leerling die hem om bijles vroeg. Hij hielp zelfs jongelui uit examenklassen van het VWO. Een duizendpoot in het onderwijs.

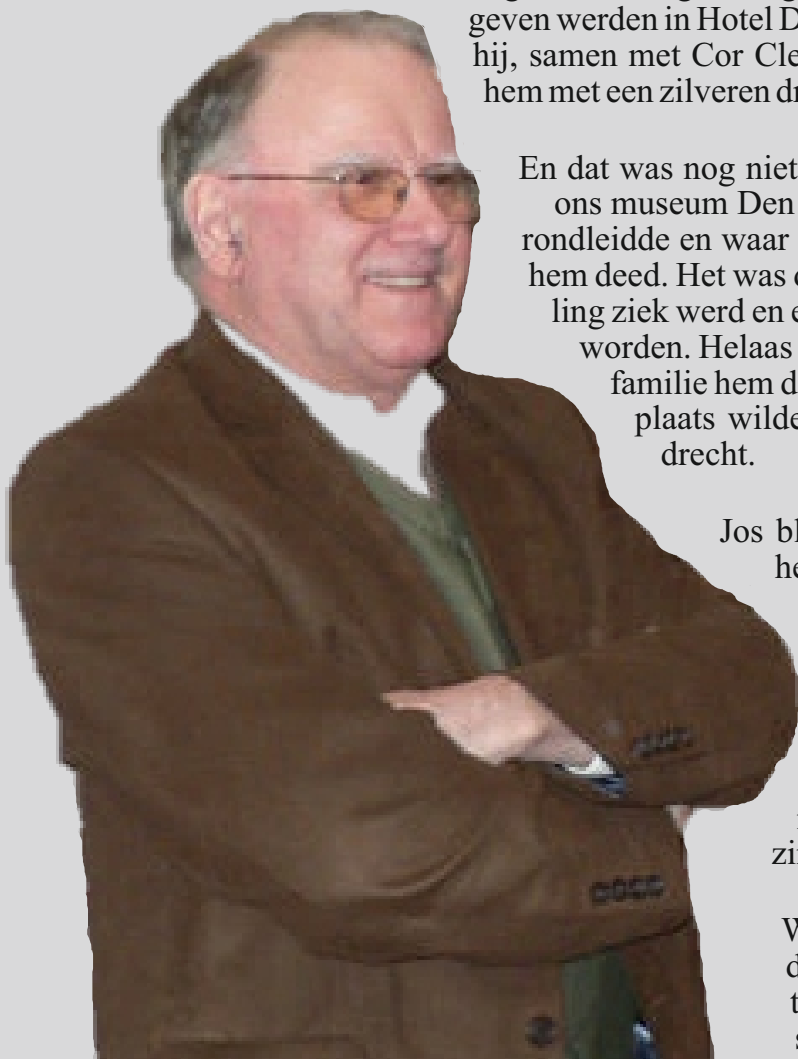
En zo, door een baan in deze regio, kwam Jos in aanraking met onze heemkundekring. Al snel wist hij zich onmisbaar te maken door allerlei taken heel kundig op zich te nemen. Hij was jarenlang lid van het bestuur en werd o.a. secretaris. Nadat Louis van den Bergh uit het bestuur trad en niet langer met zijn echtgenote de eindredactie van de Tijding verzorgde nam Jos ook deze taak op zich. En regelde de distributie ervan.

Naast alle uren die hij aan bovenstaande activiteiten besteedde zocht hij lezingen uit die regelmatig voor onze leden op zondagmorgen gegeven werden in Hotel Dekkers. Daarnaast vertegenwoordigde hij, samen met Cor Cleeren, ons bij het Brabants Heem, dat hem met een zilveren draaginsigne waardeerde.

En dat was nog niet alles! Jos was veelvuldig gastheer in ons museum Den Aanwas waar hij enthousiast groepen rondleidde en waar hij klaar stond als men een beroep op hem deed. Het was dan ook een grote klap toen Jos plotseling ziek werd en er vervanging voor hem gezocht moest worden. Helaas was zijn conditie toen zodanig dat zijn familie hem dichter in de buurt van hun eigen woonplaats wilde hebben. Dat was dus: adieu Ossendrecht.

Jos bleef belangstelling houden voor onze heemkundekring. Een voorbeeld daarvan: diverse leden die met hem samengewerkt hadden werden op 12 september 2019 door hem uitgenodigd in restaurant De Blauwe Pauw. Daarbij werd hij liefdevol begeleid door zijn zus Adje en haar man zoals ook eerder o.a. bij een lezing en een vrijwilligersmiddag.

We zijn Jos dankbaar voor zijn toewijding aan ons Zuidkwartier en zijn hartelijke benadering van ieder. We wensen de familie sterkte met dit verlies. ♣

Oproep!

In de jaren rond 1955 werden in Hoogerheide, in het patronaat aan de Huijbergseweg, verschillende kinderoperettes opgevoerd. De algehele regie daarvan lag bij de heer Ferd Bogaert en de muziek werd verzorgd door de heer Henri Holtzer, koster-organist van de R.K. kerk te Hoogerheide.

Volgens een raamaffiche werd de eerste operette 'Het betoverde bos' opgevoerd op donderdag 2 en zaterdag 4 december. Het jaartal staat helaas niet op de affiche vermeld.

De groep was onderdeel van de kinderafdeling van de 'R.K. Ontspanningsclub-Hoogerheide'. Deze club stond destijds onder het voorzitterschap van de heer Jac van Hoek.

Een foto van de leden van de kinderoperette wekte mijn nieuwsgierigheid. Wie herkent de personen, die op de foto staan? Wie heeft meer informatie over die operettes?

U kunt uw informatie mailen naar henri.podium@ziggo.nl t.a.v. Henk Holtzer.

Hartelijk dank!

TIJDING, KRONIEK VAN HEEMKUNDEKRING HET ZUIDKWARTIER

'Tijding' is het periodiek van heemkundekring 'Het Zuidkwartier' en verschijnt drie keer per jaar. Met Zuidkwartier bedoelen we het gebied ten zuiden van Bergen op Zoom. Losse nummers van de Tijding zijn verkrijgbaar via bestuurslid John Mathijssen. Een nummer van het lopende jaar kost € 7,00 en van voorgaande jaren € 4,00. Op de website staan alle Tijdingen behalve de laatste twee jaargangen.

Inlichtingen over het lidmaatschap kunnen worden ingewonnen bij alle bestuursleden. Voor specifieke vragen over het lidmaatschap kunt u terecht bij de ledenadministratie (John Mathijssen). Op onze website kunt u alles vinden over heemkundekring Het Zuidkwartier en het lidmaatschap. Daar kunt u ook een inschrijfformulier uitprinten. De contributie bedraagt € 22,50 per jaar, per gezin. Leden woonachtig buiten de gemeente Woensdrecht wordt € 11,50 aan portokosten in rekening gebracht, voor België € 13,00.

Bankrekening: NL86 RABO 0140 5214 37 tnv HKK Het Zuidkwartier te Hoogerheide.

Website: www.hkk-zuidkwartier.nl

 <http://www.facebook.com/hetzuidkwartier>

Redactie: J. Daalmans, J. van Elzakker, M. Roskamp, F. Stoutjesdijk / Vormgeving: Maria Roskamp

Gedrukt door Van Gorsel Digital Colour Print V.O.F., www.vangorseldcp.nl

Op de kaft een fragment van de KG 43: ets, oud ingekleurd; historische kaart van West-Brabant en Zeeland met de oorlogshandelingen van 1631. Kaart: collectie Regionaal Historisch Centrum Bergen op Zoom

Nadruk van, of overname uit "Tijding" van een artikel of gedeelte(n) daarvan in welke vorm dan ook, is zonder toestemming van het bestuur en de schrijvers van de artikelen niet toegestaan. De heemkundekring "Het Zuidkwartier" aanvaardt geen enkele verantwoording aangaande de stijl of de juistheid der artikelen, doch laat deze geheel voor rekening van de ondertekenaars.

BESTUUR HEEMKUNDEKRING "HET "ZUIDKWARTIER"

Voorzitter

vacant

e-mailadres: voorzitter@hkk-zuidkwartier.nl

Secretariaat:

mevrouw E. Cleeren

e-mailadres: secretaris@hkk-zuidkwartier.nl

postadres: Aanwas 29, 4641 JE, Ossendrecht

Penningmeester/ledenadministratie:

de heer J. Mathijssen, tel. 06 57 33 60 85

e-mailadres: penningmeester@hkk-zuidkwartier.nl

Bestuursleden:

de heer C. Cleeren, tel 0164 60 35 33

e-mailadres: cormar6565@gmail.com

de heer D. Verbeek, tel. 0164 61 61 96

e-mailadres: dverbeek@ziggo.nl

Websitebeheerder:

de heer S. Schauenburg

e-mailadres: webmaster@hkk-zuidkwartier.nl

CONTACTPERSONEN WERKGROEPEN

Redactieraad: kopij inleveren bij

- e-mailadres: mariaroskop@planet.nl of:

- mevrouw F. Stoutjesdijk, tel. 0164 67 25 63

e-mailadres: frankastoutjesdijk@gmail.com

Distributie:

- de heer J. Mathijssen, tel. 06 57 33 60 85

e-mailadres: penningmeester@hkk-zuidkwartier.nl

- de heer M. Gremmen, tel. 06 45 33 96 00

e-mailadres: m.gremmen@kpnmail.nl

Archeologie: de heer H. van der Kuijl

e-mailadres: archeologie@hkk-zuidkwartier.nl

Documentatie:

de heer C. Rennen, tel. 0164 61 24 40

e-mailadres: keesrennen@hetnet.nl

Evenementen:

de heer J. Lauwerijssen, tel. 0164 61 39 79

e-mailadres: janlauwerijssen@hotmail.com

Fotografie:

de heer H. Hekhuizen, tel. 0164 61 26 94

e-mailadres: info@defotograaf-hekhuizen.nl

Genealogie:

de heer C. Cleeren, tel 0164 60 35 33

e-mailadres: cormar6565@gmail.com

't Kwartier/ heemtuin: vacant

Museum:

- mevrouw F. Stoutjesdijk, tel. 0164 67 25 63

e-mailadres: frankastoutjesdijk@gmail.com

- de heer C. Cleeren, tel 0164 60 35 33

e-mailadres: cormar6565@gmail.com

Oude handwerktechnieken:

mevr. B. Brokken, tel. 0164 61 28 62

e-mailadres: bepdirkbrokken@hetnet.nl

Dialecten: vacant

Toponymie: vacant

LAENT

PARS

DEN

HOONT

HVLST TER

AMBA

CHT

Twee Brabansche M